

บทที่ 4

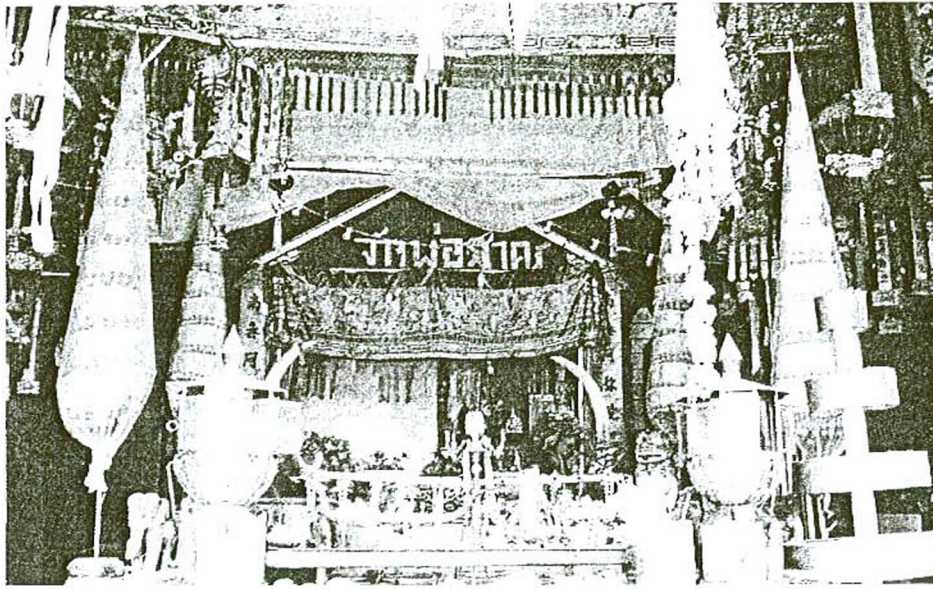
บทวิเคราะห์

การสำรวจเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่จากพื้นที่เกี่ยวเนื่องหรือรอยต่อบริเวณอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราบริเวณสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง มาถึงตำบลบางปลาสร้อย ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี ไปตามเส้นทางนิราศบริเวณสองฝั่งถนนจนถึงตำบลกร่ำ อำเภอแกลงจังหวัดระยอง พบหลักฐานทรัพยากรทางโบราณคดีและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องและสิ่งแวดล้อมเล็กน้อยโดยลำดับ ทั้งนี้เพื่อพิจารณาถึงคุณค่า และศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นด้านรูปแบบ รูปลักษณะ คุณลักษณะตามประเภทของทรัพยากรคือ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องบนเส้นทางนิราศแต่ละจุด (แห่ง) ตามเกณฑ์ความสำคัญที่กำหนดไว้ (ข้อ 6 วิธีการดำเนินการวิจัยและสถานที่ทำการทดลองกับข้อมูล) พบว่า

ช่วงแรก เริ่มต้นจากตำบลบางปะกง และตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เขต รอยต่อระหว่างตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรีไปจนถึงคลองไผ่ ตำบลชากแง้ว อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี วิเคราะห์ถึงศักยภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นตาม หัวข้อต่อไปนี้

1. วิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญ บนเส้นทางศึกษาสำรวจช่วงแรกพบหลักฐานทรัพยากรทาง โบราณคดีฯ ในพื้นที่ความเชื่อมโยงในช่วงเวลาเดียวกับนิราศเมืองแกลงคือ พ.ศ. 2349-2350 หลายแห่ง และหรือก่อนหน้านั้น ทั้งที่เป็นชื่อบ้านนามเมือง อาคารบ้านเรือน โบราณสถาน และองค์ประกอบทาง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมได้แก่

1.1. ตำบลบางปะกง หรือ “บางมั่งกง” เดิมมีหลักฐานเชื่อมโยงได้แก่ “ศาลเจ้าพ่อสาคร” หรือศาลเทพารักษ์ตามความเชื่อของผู้คนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกแถบฉะเชิงเทรา สุนทรปราการและ ชลบุรี (ศาลเจ้าลักษณะเช่นนี้พบหลักฐานจำนวนหลายแห่ง อาทิ ศาลเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าพ่อแสนลาย ตำบลท่าข้าม ศาลเจ้าพ่อสาครปากซอยเสริมสันติ ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ปากซอยท่ามารค ศาลเจ้า พ่อสุวรรณลอยล่องหาดวนนกฯ กับที่ศาลเจ้าพ่อพระรามพระลักษณ์ ริมคลองบางปลาติดกับคลองดัด เป็นต้น

ภาพที่ 100 ภายในศาลเจ้าพ่อสาคร ตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

หลักฐานสำคัญได้แก่ ศาลเจ้าพ่อสาครริมแม่น้ำบางปะกงสร้างขึ้นริมคลองเก่าตามคติความเชื่อแบบดั้งเดิม มีการสืบทอดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาลงมา เพื่อให้เทพารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองป้องกันอันตรายแก่ผู้คนในบริเวณนั้นให้มีความสุขความเจริญ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องจากคำกลอนในนิราศขณะเดินทางผ่านมาแถบนี้ ตั้งแต่ต้นจะพบการเขียนถึงศาลเจ้าและศาลเทพารักษ์มาโดยลำดับ อาทิขณะเมื่อก่อนเข้าคลองสำโรงที่สมุทรปราการ มีคำกลอนเขียนไว้ว่า

“ศศิธรอ่อนอันพยับไพร

ขออารักขาศักดิ์สิทธิ์ที่สิงศาล

ข้าจะไปทางไกลถึงเมืองเกล่ง

หรือก่อนเข้าคลองบางสมัคร เขียนไว้ว่า

“พื้นระวางนางรุกขฉายา

ขอนางไม้ไพรพดุกษ์เทพารักษ์

หรือเข้าคลองบางวัว เขียนไว้ว่า

“ถึงบางวัวเห็นแต่ศาลตระหง่านง่า

หรือออกจากคลองสำโรงออกปากแม่น้ำบางปะกง เขียนไว้ว่า

“เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ็กอยู่เชิงแซ่

หรือออกปากอ่าวไทย เขียนไว้ว่า

“เห็นจวนจนบนเจ้าเขาลำมูก

ถึงเชิงไทรศาลพระประแดงแรง

ถือสะพานอยู่ว่าเจ้าหัวกำแหง

เจ้าจงแจ้งใจกันนี้ที”

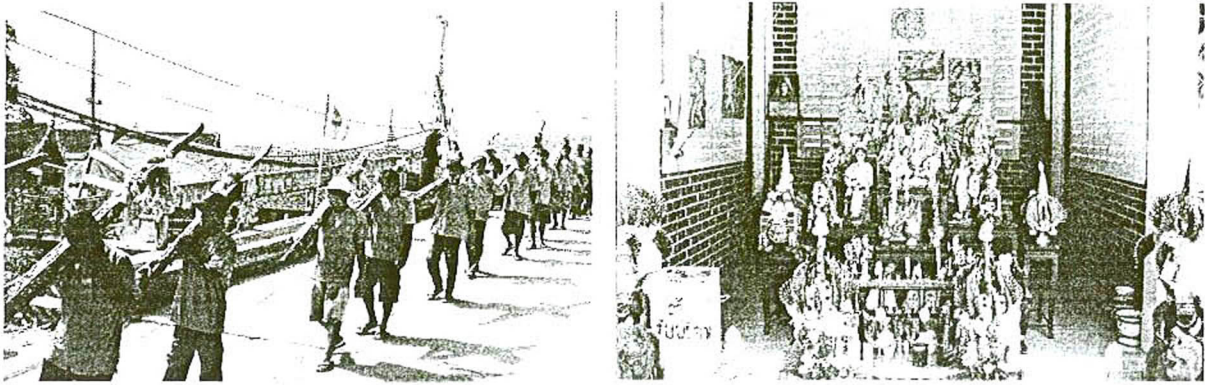
ต่างระอาเห็นฤทธิ์ประสิทธิ์จริง

ขอฝากภคินีอ่อนแม่น้องหญิง”

ละอองน้ำค้างย้อยเป็นฝอยฝน”

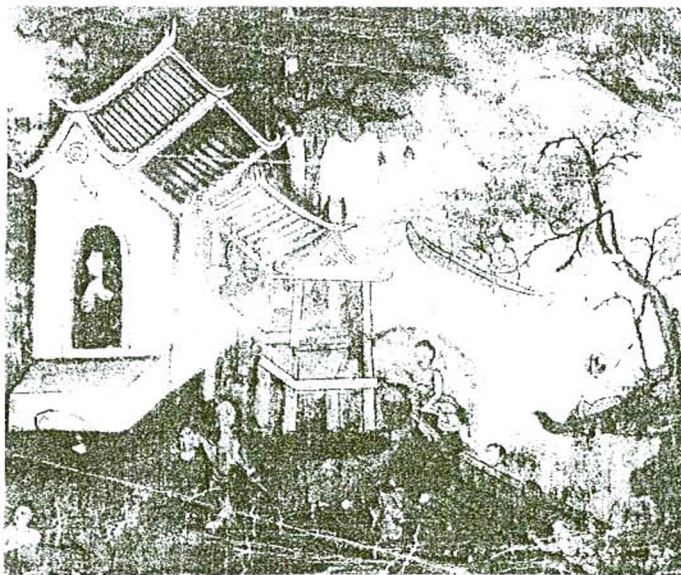
ปูกะก้งองค์แก่ข้างเพศไสย”

จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย”

ภาพที่ 101 ศาลเจ้าพ่อที่บางปลา อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ

พิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของศาลเจ้า หรือศาลเทพารักษ์ตามความที่ปรากฏมีการปลูกสร้างอยู่บริเวณที่มีดินไม่ใหญ่ขึ้นปกคลุมหรือตรงชะวากคลอง และริมฝั่งคลองหรือริมน้ำที่ไหลผ่านเป็นเส้นทางสัญจรของทewaและผี ด้านหน้าของศาลจะหันออกหาแม่น้ำไปตามการสัญจรทางเรือในขณะนั้น มีขนาดสัดส่วนของศาลกว้าง 1.50 เมตร ยาว 2.20 เมตร และสูง 3.00 เมตร โดยประมาณต่อมามีการพัฒนาปรับปรุงขยายตัวศาลฯให้มีขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับการใช้สอยและความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ศาลเจ้าพ่อสาคร (ผู้เป็นใหญ่แห่งท้องน้ำ) ที่บางปะกงเป็นต้น พิจารณารวมถึงที่มาของศาลเทพารักษ์จากหลักฐานที่ปรากฏมาแต่เดิมพบว่า มีการเขียนภาพศาลเทพารักษ์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนเวชสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร ที่วัดสุวรรณาราม (วัดทอง) ริมคลองบางกอกน้อย ซึ่งถูกเขียนขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) หรือก่อนหน้านี้นี้เล็กน้อย

ภาพที่ 102 จิตรกรรมฝาผนังห้องเวชสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร มีเนื้อเรื่องเขียนภาพเจ็ด พระภูมิเจ้าที่ ศาลเจ้าจีน วัดสุวรรณาราม ริมคลองบางกอกน้อย

หลักฐานสำคัญคู่กับศาลเทพารักษ์ได้แก่ “เจี๊วด” แผ่นไม้กระดานมีภาพเขียนหรือรูปแกะสลักภาพเทพารักษ์แบบดั้งเดิมตั้งอยู่ไว้ภายใน เข้าใจว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับเจี๊วดคงมีการทำกันขึ้นมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีหลักฐานทำให้การของขุนหลวงหาวัดได้ระบุไว้ว่า

“ย่านป่าโทน มีร้านขายทับ โทน เรไร ปี่แก้ว จ้องหนอง ศาลพระภูมิ เจี๊วดเขียนเทวรูปเสื้อลำแพน”

หรือเมื่อล่วงมาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1) มีการระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวงว่า

“...แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า ให้ข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่
ผู้น้อย ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งการการเมือง 1 2 3 4 ทั้งปวง
บันดามิสารเทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ พระเสื้อเมือง
ทรงเมือง ให้บำรุงซ่อมแซมแปลงที่ปรลบกหักพังนั้น
ให้บริบูรณ์ และแต่งเครื่องกระยาบวดผลไม้ ถั่วงา
เก็นตัน แลรูปเขียนของบูชาฟ่อนรำบำบวงสรวงพลีกรรม
ถวายสิ่งซึ่งอันสมควรแก่เทพารักษ์ แต่อย่านับถือยิ่งกว่า
พระไตรสรณาคม”¹

ภายในศาลเทพารักษ์จะมีเจี๊วดและมีภาพเทพที่เขียนและสิ่งแกะสลักลงบนเจี๊วดจะแสดงถึงระดับความสำคัญของศาลฯ เช่น ประจำภายในพระบรมมหาราชวัง จะเขียนภาพพระอินทร์และภาพท้าวจตุโลกบาล ซึ่งแตกต่างไปจากเจี๊วดทั่วไปที่ตั้งอยู่ภายในศาลฯของชุมชนท้องถิ่น ที่มีความสำคัญน้อยกว่าจึงอาศัยเพียงเทพชั้นรอง หรือเทพารักษ์เพียงเท่านั้น ส่วนจำนวนเจี๊วดอาจมีแผ่นเดียวหรือหลายแผ่นตั้งอยู่ภายในศาลฯแล้วแต่กรณี ในนิราศเมืองแกลงมีคำกลอนบทหนึ่งได้กล่าวถึงศาลเทพารักษ์และเจี๊วดไว้เพื่อเดินทางผ่านมาที่คลองหัวตะเข้ ความว่า

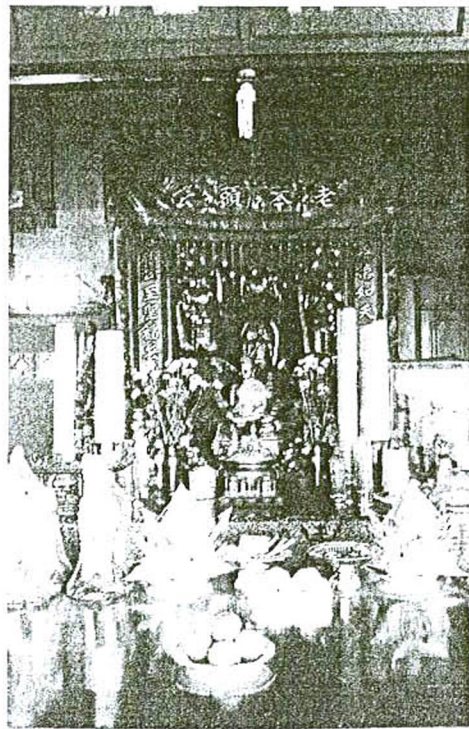
“ถึงชะแวกแยกคลองสองชะวาก
เขาสร้างศาลเทพาพยายาม

ข้างฝั่งฝากหัวตะเข้มีมะขาม
กระดานสามแผ่นพิงไว้บูชา”

ภาพที่ 103 เจี๊วดเขียนภาพเทพารักษ์ท้องถิ่นทรงจระเข้ สุชาติ เกาทอง วาดภาพ

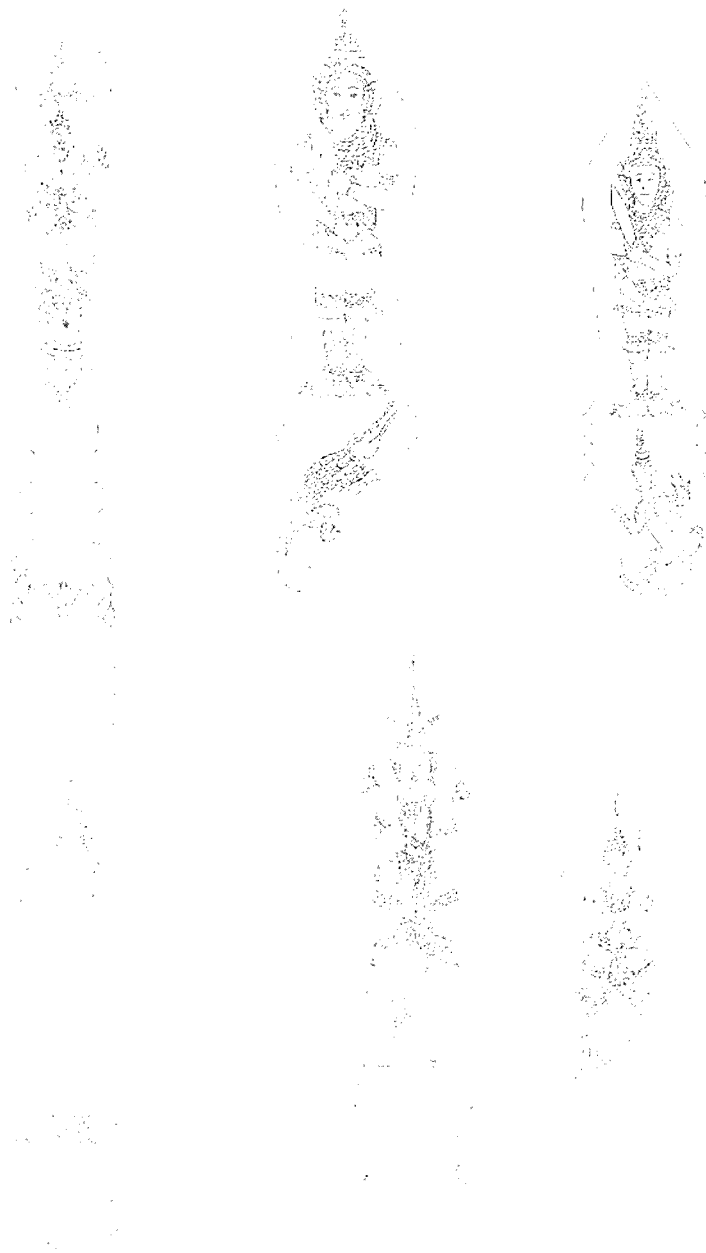
เจี๊วดภายในศาลาแถบบางปะกงและทำข้ามส่วนมากมีรูปร่างคล้ายใบเสมามีขนาดความสูงประมาณ 24 นิ้ว กว้างประมาณ 8 นิ้ว เขียนภาพเทพระดับชั้นรอง ๆ ลงไปหรือคล้ายเป็นเทพประจำถิ่น เช่น มีการเขียนภาพเทพารักษ์ทรงจระเข้หรือทรงสัตว์ต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีการนำหัวกะโหลกจระเข้และปากปลาชะนากขนาดต่าง ๆ กันมาตั้งไว้บนแท่นบูชาอีกด้วย การวิเคราะห์ชั้นต้นกรณีเจี๊วดภายในศาลเจ้าพ่อสาครหรือศาลเจ้าพ่อแซนลาย เขียนภาพเทพหรือเจ้าพ่อทรงจระเข้เป็นพาหนะนั้น มีนัยบางปะกงที่บอกถึงความมีฤทธิ์เดชอำนาจของเจ้าพ่อฯ ได้ทรงกำราบสัตว์ที่ดุร้ายในกึ่งน้ำ ถ้าน้ำให้สยบยอมเป็นพาหนะสามารถทรงไปไหนมาไหนได้ ทั้งนี้หากตีความภาพจากเจี๊วดจึงมีความเกี่ยวข้องกับจิตวิทยาชุมชน การสร้างภาพที่ก่อให้เกิดขวัญกำลังใจแก่ชาวบ้าน ทำนองเจ้าพ่อฯช่วยคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำ

ภาพที่ 104 เจี๊วดภายในศาลเจ้าพ่อสาคร จังหวัดชลบุรี

ปริมาณของจระเข้ในแม่น้ำบางปะกงนั้นมีความปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ว่า “...เมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) วันที่ 4 มกราคม 2402 เสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งมณีนีเมขลา ให้อัครจากท่านีเวศวรดิฐไปประพาสอากาศที่สามมุข แล้วเสด็จกับทางปากน้ำบางปะกงทอดพระเนตรเขาดินเสด็จขึ้นลำน้ำปราจีนบุรี แล้วเสด็จเข้าพระนคร ภายหลังมีผู้เข้ามากล่าวว่า จระเข้หนึ่งเข้าไปอยู่คลองปากน้ำโยทาทาทั้งใหญ่เล็กเป็นอันมากดูเหมือนไม้ซุง เรือเข้าออกยากต้องระวังตัว”³

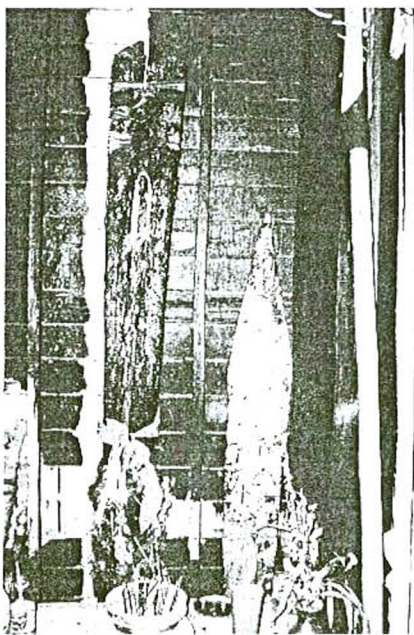
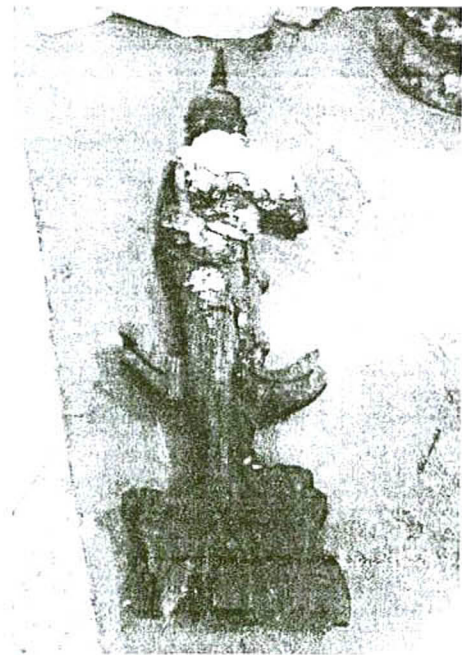
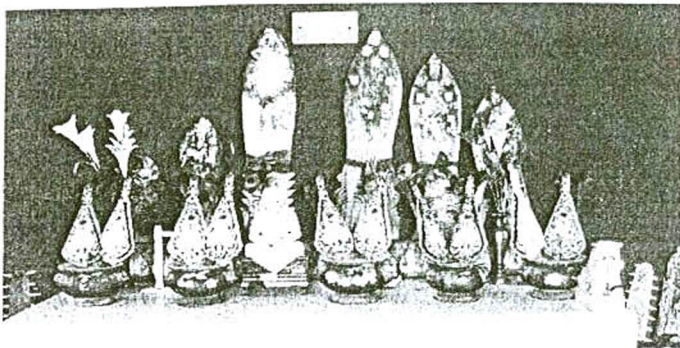
ล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏการณ์เช่นนั้นได้ก่อให้เกิดความ
เกรงกลัว ประหวั่นพรั่นพริ้งแก่ชาวบ้านริมแม่น้ำเมื่อต้องสัญจรไปมาหลายครั้งได้เข้าทำร้ายสัตว์เลื้อย ชาวบ้าน
ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิต ตลอดจนพ่อค้าวัวควายก็ลำบากไม่สามารถข้ามแม่น้ำได้สะดวกถูกจระเข้ขึ้นกัด
กินอยู่เสมอ ๆ หมอจระเข้เองก็หวาดกลัวปราบไม่ได้ กล่าวกันว่าเป็นจระเข้เจ้า จึงต้องกราบบังคมทูลเชิญ
เสด็จพระองค์ไปปราบ ด้วยพระบรมเดชานุภาพก็ทรงปราบจระเข้ใหญ่ได้ตามพระราชประสงค์ ความ
ข้างต้นมีหลักฐานปรากฏภายในภาพจิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งทรงผนวชเรื่อง “สังหารกุ่มภา” บริเวณ
ด้านซ้ายของผนังด้านทิศเหนือ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ 105 ตายเส้นแสดงรูปลักษณะของเจ็ด

ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์ตามบริบทข้างต้นจะพบว่า บริเวณศาลเจ้าและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมมีความเป็นมา ความหมายต่อพื้นที่บางปะกงเป็นอย่างดี โดยเฉพาะธรรมชาติยังคงความอุดมสมบูรณ์ของป่าจาก ป่าแสม และการประกอบอาชีพของชาวบ้านสองฝั่งน้ำตลอดเส้นทางสัญจรสายนี้

สภาพความแท้ดั้งเดิม ในกรณีทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เช่น เจี๊วด และองค์ประกอบทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเกี่ยวเนื่องยังมีสภาพความเป็นของเดิม ๆ อยู่มากถึงแม้ศาลเจ้า และเจี๊วดอาจมีการพัฒนารูปแบบรูปทรงไปบ้าง แต่เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิวัฒนาการของที่มาที่ไปตามเหตุปัจจัยอย่างมีเหตุผลในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นภาพและเรื่องราวของเจี๊วดที่สอดคล้องกลมกลืนกับคตินิยมของท้องถิ่น มีเทพที่ถูกกำหนดขึ้นให้มีรูปสมมติตามปัจจัยทางสังคม หรือตามกาละและเทศะอย่างเหมาะสมโดยมีที่ตั้งของศาลเจ้าฯ ที่คงตำแหน่งเดิมหันหน้าออกลำน้ำ บริเวณโดยรอบมีแม่น้ำ พันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ และวิถีทางวัฒนธรรมการประกอบอาชีพประมงของชาวเลที่มีการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเดียวกับฝีมือช่างการแกะสลักการปั้นหล่อเจี๊วดยังคงกระบวนแบบเชิงช่างแบบท้องถิ่นไว้อย่างโดดเด่น เช่น การออกแบบรูปเทพ ลวดลายและเรื่องราวประกอบที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับภูมิประเทศในบริเวณลุ่มน้ำบางปะกงนี้

ภาพที่ 106 เจี๊วดพบจากบางปลาสร้อยและบางปะกง

1.2 ตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียง บริเวณนี้มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ชายฝั่งทะเลตั้งแต่บางปะกง ศรีโพธิ์ บางทราย และบางปลาสร้อย หรือต้องผนวกบางพระ บางละมุงไว้ร่วมด้วย ทั้งนี้พิจารณาถึงที่มาและวิวัฒนาการของชุมชนบ้านเมือง และสังคมวัฒนธรรมประกอบกันไป เช่นกรณีของบางปลาสร้อยและใกล้เคียงมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแสดงให้เห็นถึง ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองชายฝั่งทะเลแถบนี้ตั้งแต่บ้านศรีโพธิ์ลงไป ซึ่งในอดีตเคยเป็นเมืองเก่าครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย พบหลักฐานโบราณคดีจำนวนมากที่ยืนยันตำแหน่งที่ตั้งบ้านเมืองอย่างกระจ่างชัด อาศัยแนวกำแพงเมืองเดิม เครื่องปั้นดินเผาแบบสุโขทัย ถ้วยชามแบบจีนและญวน ใบเสมาศิลาสมัยอุทอง พระพุทธรูป พระพิมพ์ดินดิบ เป็นต้น ต่อมาเกิดปัญหาจากธรรมชาติมีโคลนมาทับถมพื้นที่ชายทะเลด้านหน้าเมืองศรีโพธิ์มากจนไม่สามารถใช้เป็นท่าเทียบเรือ และสัญจรไปมาเช่นที่เคยได้ตัวเมืองจึงเคลื่อนลงไปทางใต้สู่บางปลาสร้อย⁴ และมีหลักฐานชื่อบางปลาสร้อยนี้ปรากฏมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเช่นสมุดภาพไตรภูมิ แผนที่เก่าหรือเอกสารการเดินทางเรือโบราณของญี่ปุ่นเองก็ตาม

ภาพที่ 107 แผนที่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุชื่อบางปลาสร้อยและจันทบูร พ.ศ. 2236

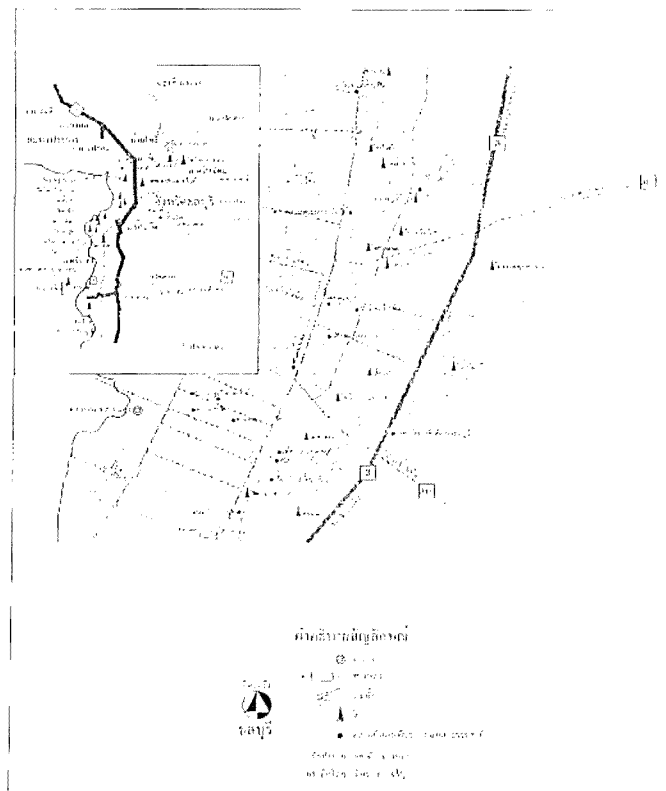
ที่มา : A New Historical Relation of Kingdom of Siam โดยลาตูแบร์ (Mansieur De Le Loubere)

พ.ศ. 2230 – 2231 ตีพิมพ์ พ.ศ. 2236

บริเวณบางปลาสร้อยคือตำบลบางปลาสร้อย และใกล้เคียงพบหลักฐานทางโบราณคดีและองค์ประกอบเกี่ยวข้องมาก และเป็นอาณาบริเวณที่ครอบคลุมพื้นที่หลายตำบลในปัจจุบัน ได้แก่ มะขามหย่ง บ้านโคก บางทราย และหนองไม้แดง (ที่ตั้งเมืองศรีพโลเก่า) อาณาบริเวณนี้ในอดีตเคยเป็นชุมชนเมืองท่าขนาดใหญ่และจุดแวะพักเรือสินค้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้น และหากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏจากการศึกษาสำรวจในหลายครั้ง สันนิษฐานว่าบ้านเมืองแถบชายทะเลแห่งนี้มีอายุตั้งแต่สมัยอู่ทองลงมาเป็นอย่างน้อย

วิเคราะห์ตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบันพบว่า บางปลาสร้อยฝั่งทิศตะวันออกของถนนวชิรปราการ เป็นพื้นที่ราบชายทะเลบริเวณฝั่งนี้เป็นที่ตั้งของวัดวาอารามสำคัญได้แก่ วัดใหญ่อินทาราม วัดคันสน วัดราษฎร์บำรุง วัดกลาง วัดใหม่พระยาทำ วัดกำแพง ศาลเจ้าพ่อสาครและวัดดั้งเดิมได้แก่ วัดคงคาชัย วัดสวนตาล และวัดสมรโกฏ (ปัจจุบันไม่มีหลักฐานทางโบราณสถานยกเว้นวัดสวนตาล) และมีอาคารก่ออิฐถือปูนสร้างขึ้นเมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งอยู่ได้แก่ ศาลากลางจังหวัดหลังเก่า ศาลจังหวัดหลังเก่า เป็นต้น ฝั่งทิศตะวันตกของถนนวชิรปราการเป็นชายฝั่งทะเลตั้งแต่บ้านโคกลงมาถึงบางปลาสร้อย บริเวณพื้นที่เป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนตามแนวถนนตั้งแต่คันชอยถึงท้ายชอยพบหลักฐานอาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จำนวนมากโดยเฉพาะชอยทิฆามารค ชอยทิพย์สถาน ชอยท่าเรือพลี และชอยเสริมสันติ จากการศึกษาค้นคว้าเป็นกรณีศึกษา

แผนที่ 1 แสดงเส้นทางในเขตเมืองชลบุรีและตำบลใกล้เคียง

ภาพที่ 108 แผนที่แสดงเขตตัวเมืองชลบุรีตามแนวถนนวชิรปราการ

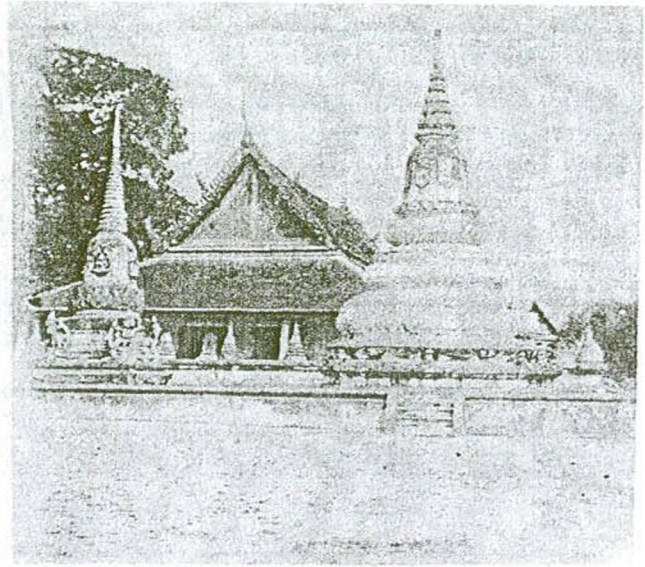
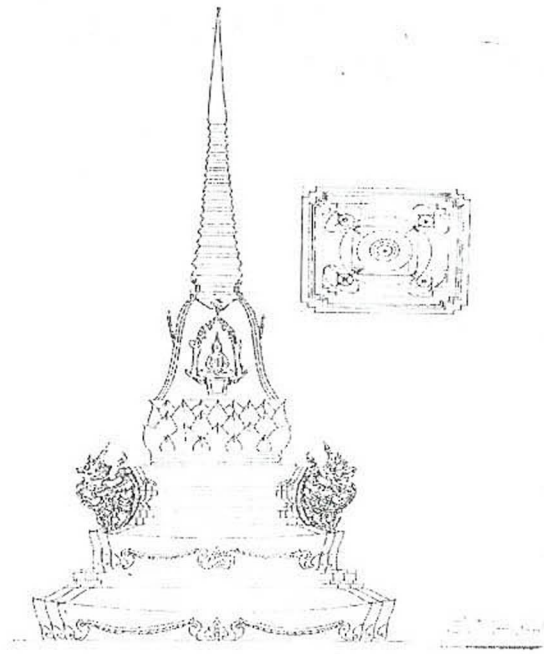
วิเคราะห์ถึงคุณค่าและความสำคัญ พิจารณาจากแนวฝั่งทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของแนวถนนวรวิหารพบว่า

1.2.1 ฝั่งตะวันออก พบหลักฐานทรัพยากรโบราณคดีเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศได้แก่ อาคาร โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุจำนวนมากส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนถนนเจตจันทร์ พิจารณาลักษณะพบว่า

(1) พระอารามหลวงสมัยอยุธยาชายฝั่งทะเล ทรัพยากรทางโบราณคดีสำคัญจะตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลเช่น วัดใหญ่อินทาราม วัดราชบุรณ วัดคันสน และวัดกลาง กรณีของวัดใหญ่ถือว่ามีความสำคัญทางโบราณคดีที่ย้อนขึ้นไปถึงสมัยอยุธยาตอนปลายลงมา เช่นเดียวกับวัดร่วมสมัยอื่นถึงแม้จะไม่หลงเหลือหลักฐานพระอารามให้เห็นได้แก่ วัดคงคาถัย วัดสวนตาล และวัดสมรโกฏ กว่าหลักฐานจากพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่จากอุโบสถวัดสมรโกฏ (หลวงพ่อบุญ) เดิมก็ช่วยยืนยันให้เห็นถึงศิลปะอยุธยาที่เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณพระอารามแถบชายฝั่งนี้ได้เป็นอย่างดี รวมไปถึงพระอุโบสถ พระวิหารและจิตรกรรมฝาผนังบางส่วนของวัดใหญ่เองได้สะท้อนศิลปลักษณะของจิตรกรรมสถาปัตยกรรมอยุธยาตอนปลายเพียงแห่งเดียวในภาคตะวันออกแห่งนี้

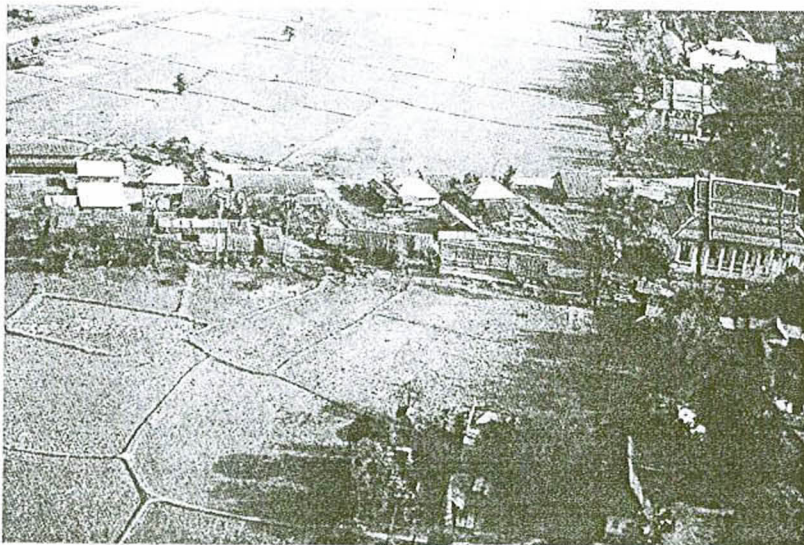
หากถามว่ามีพระอารามแห่งอื่นหรือไม่ มีวัดชายฝั่งทะเลอีก 2-3 แห่งเช่นวัดอ่างศิลาหรือวัดอ่างหิน ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมืองชลบุรี มีหลักฐานของเจดีย์เก่า 3 องค์ ที่สร้างขึ้นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาสมัยแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ส่วนพระอุโบสถของวัดอ่างศิลาออก' สร้างขึ้นตามแบบพระราชนิยมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) และจิตรกรรมฝาผนังถูกเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) หรือเลาะลงไปทางใต้จะมีพระอารามที่ร่วมสมัยกับพระอารามวัดใหญ่และวัดอ่างนี้ วัดโบสถ์ วัดนางเสรษฐีและวัดสว่างฟ้าพุทธาราม ของเขตอำเภอบางละมุง เป็นอาทิ

ทั้งเมื่อคุณค่าความสำคัญของวัดใหญ่อินทารามนอกจากมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อันทรงคุณค่ามาแต่ดั้งเดิมแล้ว ภูมิหลังของวัดนี้ยังช่วยส่งเสริมสถานภาพของวัดให้สูงขึ้น เป็นต้นว่า สมเด็จพระนรินทรราชา พระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งพระนครศรีอยุธยาเป็นผู้สร้างวัดนี้ และอาณาบริเวณวัดเคยเป็นสถานที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อครั้งเป็นพระยาวชิรปราการได้เสด็จมาพักไพร่พล

ภาพที่ 109 ลายเส้นเจดีย์เก่าวัดอ่างศิลา สมัยอยุธยาตอนกลางลงมา เขียนภาพโดยภาสกร แสงสว่าง (ซ้าย) ภาพอุโบสถ เจดีย์ วัดอ่างศิลาใน เมื่อ พ.ศ. 2435 มองเห็นเจดีย์มีภาพครุฑที่ส่วนฐาน (ขวา)

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับวัดใหญ่ได้แก่ อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสิน และ “ประเพณีวิ่งควาย” มีจุดเริ่มต้นจากวัดนี้จากความเป็นปัจจัยหนึ่งมาแต่เดิมได้วิวัฒนาการมาเป็นวิ่งควาย ในปัจจุบันที่มีรูปแบบ กิจกรรมแตกต่างหลากหลายกันไปช่วยเติมแต่งสีสันของประเพณีให้มีชีวิตชีวาเพิ่มมากขึ้น และมีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นนิยมชมชอบการแข่งขันประกวดประชันความสวยงาม เป็นต้น

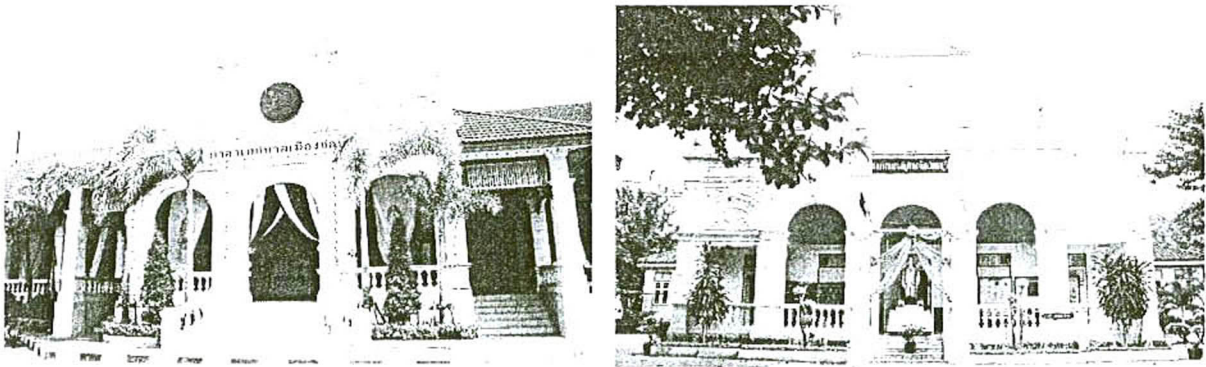

ภาพที่ 110 ถนนโพธิ์ทองมีบ้านเรือน วัด ตั้งอยู่สองฟากฝั่ง เมื่อ พ.ศ. 2497
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

(2) ศาลเจ้าพ่อสาคร (หรือ “ศาลเทพารักษ์” ชวน้ำ) ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามปากซอยเสริมสันติ เข้าใจว่าเกี่ยวข้องกับผู้เป็นใหญ่แห่งท้องทะเลเช่นเดียวกับศาลเจ้าพ่อสาครที่บางปะกง เดิมศาลที่ชลบุรีเป็นศาลไม่มีขนาดเล็กตั้งอยู่ฝั่งเดียวกับซอยเสริมสันติ ต่อมาเกิดอัคคีภัยจึงได้ย้ายมาตั้งอยู่ชั้นบนสุดของอาคารฝั่งตรงข้าม ภายในศาลมีเจ็ดขนาดความสูงประมาณ 48 นิ้ว จำนวน 3 แผ่น และ 36 นิ้ว จำนวน 1 แผ่น มีรูปทรงตั้งสูงเรียวยาวเป็นรูปกะสลักภาพเทพทรงพระขรรค์ในมือขวา ภายในศาลมีการตกแต่งคล้ายศาลเจ้าเงินแบบเดียวกับศาลเจ้าพ่อสาครและศาลเจ้าแม่ทับทิมที่บางปะกง

พิจารณาถึงรูปแบบของเจ็ดและภาพเทพเข้าใจว่า ถูกสร้างขึ้นตามแบบช่างหลวงมีรูปทรงได้สัดส่วนตามสมควร (ไม่แน่ใจว่าเจ็ดทั้ง 4 แผ่นนี้มีการทำขึ้นใหม่หรือไม่) หากเปรียบเทียบกับเจ็ดภายในศาลหลักเมืองชลบุรี ฝีมือช่างของเจ็ดที่ศาลเจ้าพ่อสาครชลบุรีจะอ่อนด้อยกว่ามาก และยังเทียบกับเจ็ดแผ่นกลางของศาลหลักเมืองฯ แล้วก็จะห่างชั้นกันไกล

(3) อาคารแบบตะวันตกสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แก่ ศาลากลางจังหวัดชลบุรีหลังเก่า ศาลาจังหวัดชลบุรีหลังเก่า ต่างถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาร่วมสมัยกับอาคารเรือนที่จุฬาราชราชนานบนเกาะสีชัง โดยเฉพาะศาลาจังหวัดชลบุรีเดิมพิจารณาโครงสร้างและรายละเอียดโดยรวมพบว่า มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไม่มากจนกระทบกับรูปลักษณะ หรือศิลปะลักษณะของอาคารแบบนี้ อีกทั้งอิทธิพลตะวันตกไม่ได้เกิดขึ้นกับอาคารสาธารณะ สถานที่ทำการของราชการ และเรือนที่อยู่อาศัยเท่านั้น อิทธิพลที่ได้มีบทบาทต่อจิตรกรรมฝาผนังของวัดคันสนและวัดราษฎร์บำรุง ในฝั่งตะวันออกของถนนวิจิตรปราการให้มีรูปแบบ เนื้อเรื่องแปรเปลี่ยนไป เช่นการเขียนภาพตามหลักวิชามีมติศักดิ์ในการแสดงทัศนียภาพภายในฉาเป็นต้น

ภาพที่ 111 สถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2.2 ฝั่งทิศตะวันตก พบหลักฐานศาลหลักเมือง ศาลเจ้า อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมมากโดยเฉพาะซอยที่สามารค ซอยทิพย์สถาน ซอยท่าเรือพลี และซอยเสริมสันติ ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณทะเลแถบนี้เดิมตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมาความในนิราศที่กล่าวไว้บทหนึ่งว่า “มีมิตรชายท้ายย่านเป็นบ้านไทย ลำนึกในเลหาขุนจำเมือง” “ท้ายย่าน” ในคำกลอนนี้จะหมายถึง ท้ายบ้านปัจจุบันได้แก่บริเวณศาลหลักเมือง ศาลาพิงธรรม

วัดใหญ่อินทารามเป็นต้น ซึ่งเป็นย่านบ้านไทยเก่าแก่ครั้งความเจริญจากศรีฟโลได้เคลื่อนลงมาที่บางสร้อยแห่งนี้ เป็นชุมชนชายทะเลหรือชุมชนชาวเล “ชาวน้ำ” มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนในน้ำ หรือในน้ำบางส่วนและบนบกยิ่งเมื่อย้อนกลับไปเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีชุมชนที่ประกอบไปด้วยเรือแพ เรือท้องถื่น อาศัยการเลี้ยงชีพด้วยการจับหอยตามชายเลนในบริเวณบ้าน ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของชุมชนตามชอยต่าง ๆ พบว่า

(1) ศาลเทพารักษ์ชาวน้ำ คือศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ปัจจุบันเป็นศาลที่ตั้งอยู่เชิงสะพานยาว (ที่เขามารคปัจจุบัน) หน้าหน้าศาลลงทะเล เมื่อก่อนบริเวณศาลชาวน้ำทะเลจะขึ้นถึง เป็นน้ำเว้ง ห้างน้ำลึกน้ำกล้ว และมีต้นโพธิ์ใหญ่ตั้งอยู่เป็นทำเลที่เหมาะสมในการตั้งศาลเทพารักษ์ เช่นเดียวกับศาลเจ้าพ่อสาครที่ปากซอยเสริมสันติ หรือศาลเทพารักษ์ที่บริเวณศาลหลักเมืองระยองเดิม (ศาลไม้ขนาดเล็ก) ก็น่าจะสร้างในที่ดังทำนองเดียวกัน พิจารณาถึงแผ่นเจ็ดภายในศาลหลักเมืองชลบุรีมีขนาดโตมาก เช่นแผ่นกลางมีขนาดความสูงประมาณ 10 ฟุตขึ้นไป ภาพแกะสลักเทพารักษ์ภายในเข้าใจว่าสร้างขึ้นมาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย องค์เทพที่นำมาแกะสลักลงบนเจ็ดแต่ละแผ่น เป็นเทพในระดับชั้นสูงกว่าศาลเทพารักษ์อื่น ๆ เช่น “ศาลเจ้าพ่อหลวง” ตั้งอยู่ระหว่างท้ายซอยหรือปลายสะพานที่เขามารคและพิพิธสถาน ภายในเจ็ดเขียนภาพเจ้าพ่อเป็นแบบสามัญ แต่งกายด้วยชุดผ้าม่วง สวมเสื้อคอตั้ง ผมแซกกลางสองข้าง ผมตรงกลางยกสูงและกางร่ม (ภาพลบเลือนไม่แน่ใจว่ามีข้างใดถือร่ม) เจ้าพ่อเช่นนี้คือ เจ้าพ่อประจำท้องถิ่นเกิดจากชาวบ้านเคารพนับถือขณะมีชีวิตอยู่ประกอบคุณงามความดีไว้มาก เมื่อตายไปแล้วก็สถาปนาเป็นเจ้าไป วิเคราะห์ถึงทรวดทรงของเจ็ดที่ศาลเจ้าพ่อหลวงและศาลเจ้าพ่อแขนลายมีรูปร่างขนาดคล้ายคลึงกัน (เสียดายที่ภาพเขียนภายในเจ็ดหลายแผ่นลบเลือน การวิเคราะห์ตีความเพื่อให้ได้ความจริงของท้องถิ่นจึงมีข้อจำกัด)

ภาพที่ 112 ตลาดล่างในเขตบางปลาสร้อยมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมหลายด้าน

(2) บ้านเรือนชาวเล (ชาวน้ำ) จินตภาพปรากฏจากเนื้อความบทหนึ่งในนิราศที่เขียนไว้ว่า

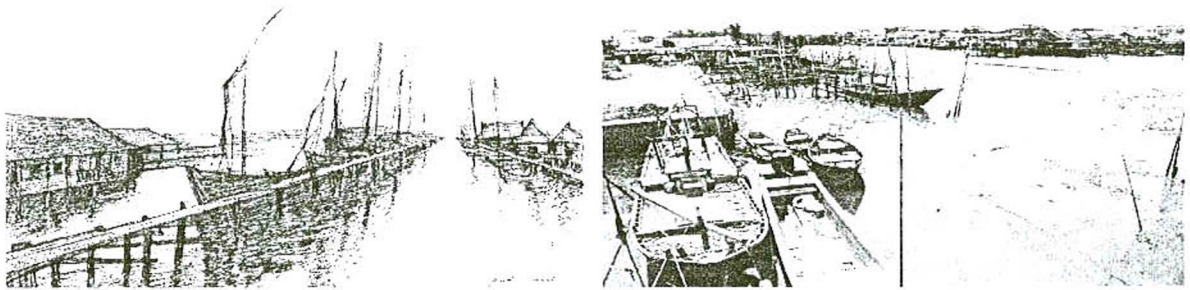
“จนอุทัยไตรตรัสจำรัสตา

เห็นเลหาเรียงรายริมชายทะเล

ดูเรือแพแต่ละลำล้วนโปะโหละ

พวกเจ็กจีนกินโต๊ะเสียงโหลเหล”

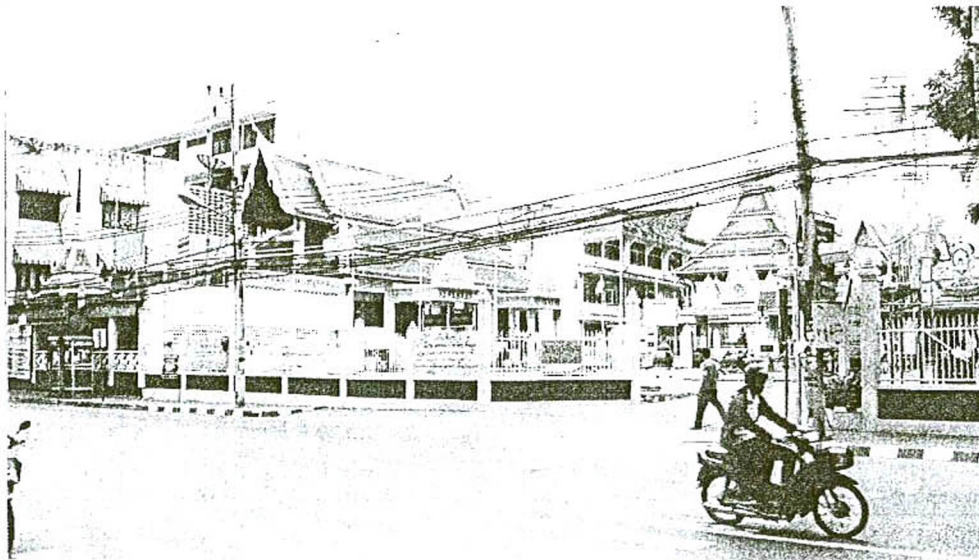
คำกลอนตอนนี้เพื่อเปรียบเทียบกับชุมชนหน้าอ่าวเมืองชลบุรี ปัจจุบันยังพอเห็นเค้ารางของบ้านเรือนดั้งเดิมเรียงรายอยู่ชายทะเลแถบบางปลาสร้อยและมะขามหย่งได้อยู่บ้าง ถึงแม้เรือแพจะไม่ปรากฏหลักฐานแต่บ้านเรือนชาวน้ำ ชาวเลแบบท้องถิ่นมีหลักฐานตามตรอกซอยต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เรือรบทางหลังมีอายุมากกว่า 100 ปีขึ้นไปมีการปรับปรุงต่อเติมซ่อมแซมอยู่อาศัยบนสะพานต่าง ๆ มาอย่างยาวนาน

ภาพที่ 113 ลายเส้นภาพชุมชนชาวน้ำบางปลาสร้อย ถัดออกจากภาพถ่ายเก่าเมื่อประมาณ 100 ปีมาแล้ว สุชาติ เกาทอง ผู้วาด (ภาพซ้าย) ชุมชนชาวประมงน้ำตื้นหรือชายฝั่งระหว่างซอยเสริมสันติและท่าเรือพลี (ภาพขวา)

พิจารณาซอยตรอกขนาดเล็กภายในซอยต่าง ๆ หรือสะพานเดิมในระหว่างที่ตามมาจนถึงเสริมสันติชวนให้คิดถึง การปลูกสร้างสะพานที่ทอดยาวออกไปในทะเลมีขนาดยาวบ้าง สั้นบ้างไปเป็นแถวเป็นแนวตลอดหน้าเมืองชลบุรีเดิม ปัจจัยข้างต้นเดิมขึ้นจากสภาพของภูมิประเทศชายทะเลโคลนแถบนี้มีความลึกตื้นอย่างไร กรณีชายทะเลบริเวณสมุทรปราการ จะเชิงเตรา (อำเภอบางปะกง) เรือลงมาถึงฝั่งเมืองชลบุรี มีระดับของความลึกชายหาดลงไปถึงท้องทะเลออกไปมีไม่มาก จึงไม่สะดวกต่อการนำเรือจับปลาหรือนำสินค้าเข้ามาถึงฝั่งได้สะดวก ยิ่งถึงช่วงเวลาที่น้ำทะเลลดระดับลง ชายหาดแถบหน้าเมืองก็จะยื่นออกไปในทะเลมากยิ่งขึ้น เรือหาปลา เรือสินค้า เรือพาหนะทั่วไปจะไม่สามารถเข้ามาจอดที่ฝั่งได้ ต้องลอยลำทิ้งไว้ที่ทะเลด้านนอกออกไป ดังนั้นชุมชนแถบบางปลาสร้อย มะขามหย่ง จึงต้องสร้างสะพานให้ยื่นยาวออกไปให้พอดีกับระดับความลึกที่เรือพอจะแล่นเข้ามาจอดได้ พร้อมไปกับการตั้งที่อยู่อาศัยก็มักปลูกสร้างตามแนวสะพานอยู่ในน้ำกลายเป็น “ชุมชนน้ำ” หรือ “เมืองน้ำ” กล่าวคือ เมืองที่ยื่นออกไปในทะเล

พิจารณาถึงพื้นที่บางปลาร้อยตามนัยแห่งอดีตเมื่อ 200 - 300 ปีที่ผ่านมาขณะเมื่อเมืองศรีฟโลที่ตั้งอยู่เหนือขึ้นไปเริ่มมีปัญหาจากสภาพธรรมชาติจากชายหาดโคลนที่เกิดการถล่มด้านหน้าเมือง จนเรือแพไม่สามารถสัญจรและแวะจอดพักเรือสินค้า หรือการเดินทางไปมาในบริเวณเมืองทำไม่ได้ จึงได้เคลื่อนย้ายลงไปทางใต้บริเวณบางปลาร้อย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี และองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เมืองท่าแห่งใหม่ตั้งแต่บ้านทราย บ้านโคกและบางปลาร้อย ซึ่งแต่เดิมชื่อบางปลาร้อยน่าจะกินอาณาบริเวณกว้างขวางด้านริมทะเลและมีผู้รักษาเมืองมีสถานภาพเป็นนอกเมือง ชลบุรีศรีมหาสมุทร ในสมัยกรุงศรีอยุธยา⁷ และมีออกพระชลบุรีศรีมหาสมุทร (หวัง สมุทรานนท์) ปกครองเมืองชลบุรีตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

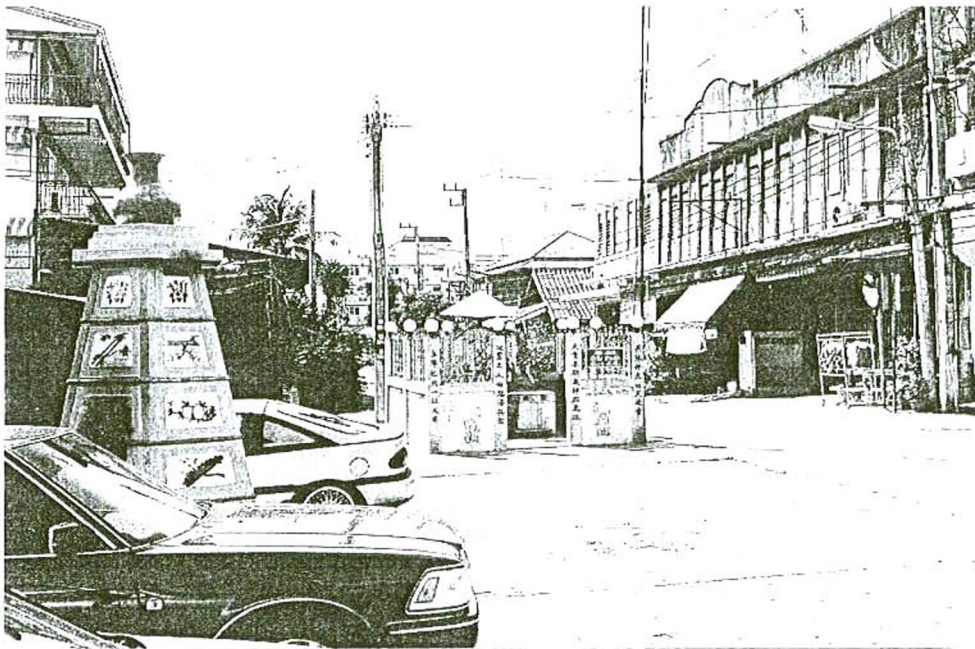
ภาพที่ 115 บ้านเรือนย่านท้ายบ้าน ตำบลบางปลาร้อย มีวัดใหญ่อินทารามและศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นศูนย์กลาง

ดังนั้น “ท้ายย่านเป็นบ้านไทย” น่าจะหมายถึง “ท้ายบ้าน” ในความหมายปัจจุบันหรือไม่จากบริเวณตั้งแต่ซอยพิพิธสถาน ซอยที่จามารค หรือสะพานยาวของฝั่งทิศตะวันตก และบริเวณตลาดล่างวัดใหญ่อินทาราม วัดสวนตาล ของฝั่งทิศตะวันออก ยิ่งเมื่อพิจารณาโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุตามหลักฐานที่ปรากฏด้วยแล้วมีความเป็นไปได้ว่า อาณาบริเวณแถบนี้ทั้งหมดคือชุมชนเมืองและมีผู้คนอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเมื่อครั้งก่อน หากเป็นเช่นนั้นตามข้อสันนิษฐานแล้ว ย่านเป็นไทยน่าจะลงมาทางใต้จนถึงคลองบางปลาร้อยหรือไม่ เพราะจากหลักฐานความเป็นมาของวัดสวนตาล วัดสมรโกฏิเดิม และโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในบริเวณสองฝั่งคลองบางปลาร้อยนี้ ล้วนยืนยันการมีอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในบริเวณทางใต้ลงมาของหน้าเมืองเดิมทั้งสิ้น ดังนั้น “ท้ายย่านเป็นบ้านไทย” หรือครั้งรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงมีความเป็นไปได้ว่าจะลงมาถึงบริเวณวัดสวนตาลและวัดสมรโกฏิ แถบสถานีขนส่งปัจจุบันด้วย

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานโบราณคดีที่ปรากฏบริเวณท้ายบ้านปัจจุบันมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และบ้านเรือน ชวนให้เชื่อได้ว่าอาณาบริเวณชอยทิพย์สถาน ชอยทิมามารค และบริเวณฝั่งทิศตะวันออกของถนนวรจักรปรากฏเป็นย่านบ้านไทย ส่วนหนึ่งส่วนบริเวณเหนือขึ้นไปโดยเฉพาะชอยท่าเรือพลี หรือสะพานศาลเจ้า และเสริมสันติ หรือสะพานหลวง บริเวณนี้น่าจะเป็น “ย่านบ้านจีน” เพราะมีหลักฐานศาลเจ้าแบบจีนได้แก่ ศาลเจ้าดินทะเล และศาลเจ้าฮกเกี้ยน⁸ โดยเฉพาะบ้านเรือนของชาวจีนดั้งเดิมที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานบนสะพานไม้แถบตอนเหนือนี้มาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ชั้นเพี้ยคหรือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) หรือก่อนหน้านี้นี้เล็กน้อย มีทั้งจีนนอก ไทยเชื้อจีน จนมาถึงชั้นทวดชั้นย่าทวดตามลำดับไล่เลียงลงมาจนถึงปัจจุบัน⁹

พิจารณาถึง “ความแท้ดั้งเดิม” ของหลักฐานทางโบราณคดีใน 2 ฝั่งถนนวรจักรปรากฏพบว่า มีอายุร่วมสมัยและมากกว่าช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นไป ยิ่งถ้าผนวกเมืองศรีฟโลบริเวณตอนบนขึ้นไป ที่มาของอาณาบริเวณนี้ มีอายุไปถึงสมัยอู่ทอง หรือก่อนหน้านี้นี้ก็เป็นได้ตามหลักฐานที่ปรากฏจำนวนมาก เช่นเดียวกับหลักฐานในช่วงหลังลงมา ของบ่วงปลาสร้อย โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อาคารเรือนในท้องถิ่น มีอายุและความเก่าแก่ไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา เช่น อุโบสถ วิหาร จิตรกรรมฝาผนังพระพุทธรูปรูปแกะสลักพระอินทร์ของวัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และศาลาพังครม เป็นต้น

ภาพที่ 116 ชุมชนย่านจีนในชอยท่าเรือพลี หรือสะพานศาลเจ้าเดิม

พัฒนาการของเรือนประมงชาวน้ำ กลุ่มชาวประมงที่มีการตั้งถิ่นฐานสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานหลายชั่วคน บรรดาเรือนส่วนที่อยู่ต่อเนื่องกับส่วนที่เป็นพื้นดินและใกล้เคียงนั้นมักจะเป็นแบบเรือนฝากระดานมีความมั่นคงแข็งแรงตามลักษณะของ “เรือนเครื่องสั่น” ส่วนเรือนที่ปรากฏถูกสร้างด้วยวัสดุลาลองแบบ “เรือนเครื่องผูก” การปลูกสร้างจะมีการวางตัวเรียงรายกันอยู่ในบริเวณชายทะเลที่มีสภาพเป็นอ่าว ซึ่งสามารถป้องกันคลื่นลมได้เป็นอย่างดีหรือใช้เป็นที่จอดเรือ หมู่บ้านชาวประมงลักษณะนี้บางแห่งได้มีการพัฒนาจนถึงขั้นขยายตัวเป็นชุมชนเมืองก็มี เช่นบางปลาสร้อยที่พัฒนาการจนเป็นตัวเมืองชลบุรี บางพระหรือบางพระเรือที่กลายมาเป็นชุมชนสำคัญของอำเภอสัตหิรา ชุมชนข้างคันมีความเก่าแก่ในฐานะเป็นหัวเมืองชั้นจัตวา สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในปัจจุบันพบว่า มีเรือนพักอาศัยของชาวประมงแบบชั่วคราว ที่มีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพประมงแบบใหม่ คือ ที่พักอาศัยเรียกว่า “กระต๊อบเฝ้ากระชัง” หรือ “ขน้า” มีลักษณะเป็นเรือนเครื่องผูกขนาดเล็ก มีพื้นที่พักอาศัยอยู่ได้เพียง 2-3 คน ตั้งอยู่กลางทะเลห่างจากฝั่งออกไปไม่มาก แต่ต้องเป็นบริเวณที่มีระดับน้ำทะเลสูงขึ้นโดยตลอด เนื่องจากใช้สำหรับทำกระชังเลี้ยงปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ อาทิ ปลากะพง ปลาเก๋าหรือปลาเก๋าและปูม้า อาจกล่าวได้ว่าเป็นเรือนของสิ่งปลูกสร้างพื้นบ้าน ที่มีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพประมงแบบใหม่ในบริเวณกันอ่าวเมืองชลบุรี

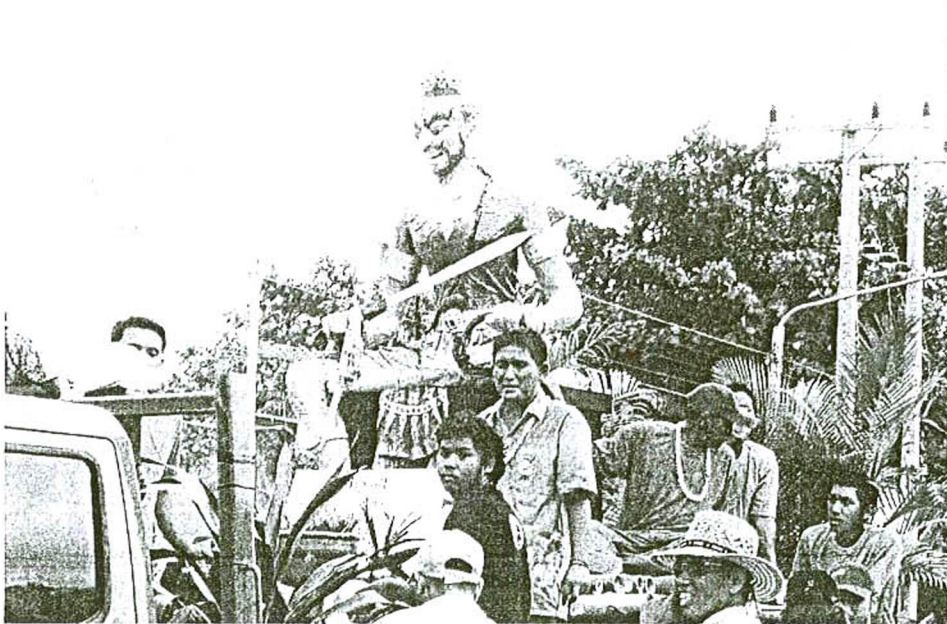
ภาพที่ 117 กระชังและขน้าเลี้ยงปลาด้านหน้าเมืองชลบุรี

“บูรณาการทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม” จุดเด่นของบางปลาสร้อยคือตำแหน่งที่ตั้งฝั่งทิศตะวันตกด้านหน้าเมืองเป็นทะเล ด้านในขึ้นมาเป็นที่ราบชายฝั่งมีลูกคลองและป่าเขา ภูมิประเทศดังกล่าวได้ช่วยให้เกิดวิถีชีวิตการประกอบอาชีพ ความเชื่อ ประเพณี อย่างผสมกลมกลืนกันอย่างสนิทแนบเนียนกรณีเช่น การทำประมง เกี่ยวข้องกับการตั้งบ้านเรือนชายฝั่งแบบเรือนชาวประมง การทำโป๊ะ การต่อเรือ การตีกระดาน ประเพณีการไหว้เรือ แม่ย่านางเรือ การไหว้เจ้าที่ศาลเพื่อขอให้อยู่คุ้มครองก่อนออก

เดินเรือ การนำปลา ปูขึ้นมาขายที่ตลาด เป็นต้น บริบทข้างต้นมีความเกี่ยวข้องกับทั้งวิถีการดำเนินชีวิต ประเพณี และสิ่งแวดล้อมที่ผู้คนอาศัยอยู่ด้วยเช่น ชายทะเล ชายคลอง ชายเลน โดยมีป่าแสมโกงกางเพื่อช่วยป้องกันลมฝน หรือบริเวณตอนในถัดขึ้นมาจากทะเลจะพบเห็นวิถีชีวิตบนดินอีกแบบที่มี วัด ศาลเจ้า เป็นศูนย์กลาง

ถึงแม้เรื่องตลาดภาพตามคำกลอนเดิมที่ว่า “เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง บ้างยืนบ้างนั่งร้าน ประสานเสียง” แบบตลาดแบบกะดินหาบคอนกันมาขายจะไม่มีหลักฐานเหลืออยู่ให้เห็น แต่ความเป็นตลาดสองแถวแบบมีหน้าดังก็เปิดโล่ง ยังพบได้โดยทั่วไปบริเวณตลาดล่าง และปากซอยท่าเรือพลี (เรือนแถวชั้นเดียว) โดยเฉพาะประเพณีกองข้าวและวิ่งควายที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการสร้างขึ้นของมนุษย์ในบริบทของสังคมใหม่ อาทิ ประเพณีกองข้าว

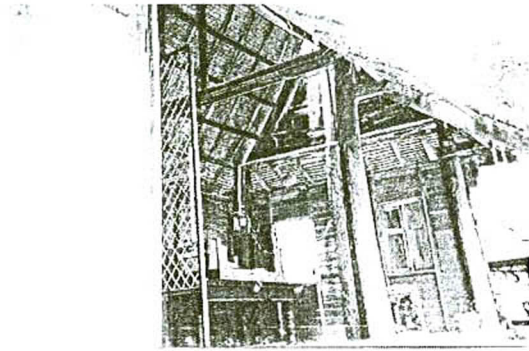
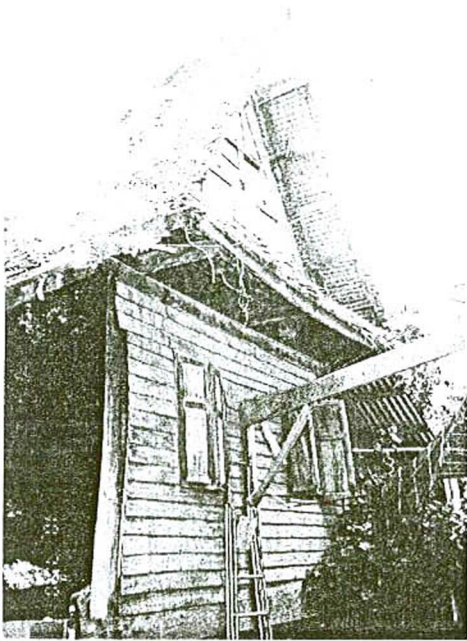
จากจุดเริ่มต้นมีศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ก็เคลื่อนออกไปยังจุดอื่น ๆ พื้นที่ใหม่ ๆ กิจกรรมใหม่ที่สรรสร้างสภาพแวดล้อมใหม่ตามกาละเทศะของสังคมปัจจุบัน

ภาพที่ 118 ประเพณีแห่เจ้าพ่อพญาชม บางพระ พ.ศ. 2552

1.3 ตำบลแสนสุข หรือ “หนองมน” เดิมวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดีท้องถิ่นในแถบชายฝั่งบริเวณนี้ หลักฐานโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาในนิราศไม่ปรากฏ มีอาคารเรือนที่ปลูกสร้างในระยะเวลาชั้นหลัง ๆ ลงมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น อุโบสถวัดบางเป้ง อุโบสถวัดกลางคอน และอุโบสถวัดศาลล้อมและจิตรกรรมฝาผนัง เรือนหลังตลาดหนองมน 2 หลัง ที่สร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา (เรือนเลขที่ 6 หมู่ 4 ได้ปรับปรุงพื้นที่ก่อสร้างเป็นตึกใหม่) ส่วนเรือนเลขที่ 4513 (เดิม 55 หมู่ 7) ถนนมาบะขมยังคงอยู่ คุณค่าและ

ความสำคัญจากการศึกษาโบราณสถานในช่วงหลังรัชกาลที่ 4 จะพบอัตลักษณ์ของอุโบสถวัดตาลล้อม วัดบางเป้ง และวัดแหลมฉิม (ตั้งอยู่ที่ศรีราชา) มีความโดดเด่นของอาคารแบบท้องถิ่น มีขนาดเล็ก ฝีมือช่างแบบชาวบ้านลักษณะเรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งมาก ประการสำคัญคือ จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถสะท้อนเรื่องราวของสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะการจัดภาพอดีตพุทธที่วัดตาลล้อมเป็นต้น

ภาพที่ 119 เรือนไทยท้องถิ่นเลขที่ 6 หมู่ 4 ตำบลแสนสุข พ.ศ. 2550 (ปัจจุบันปรับพื้นที่แล้ว)

“เจ้าแม่เจ้าพ่อชายเล” ความร่วมสมัยของท้องถิ่นกับเส้นทางนิราศจะเป็นเรื่องของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนคือ “ศาลเจ้าแม่สามमुख” อย่างชื่อ “สามमुख” นั้นมีปรากฏตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเล่าขานถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวประมงและชาวเรือนับถือมาก สุนทรภู่เองขณะนั่งเรือออกนอกปากแม่น้ำบางปะกง เกิดคลื่นลมพายุแรงมาก สุนทรภู่เองก็ต้องบนบานต่อเจ้าแม่ด้วย ดังคำกลอนตอนหนึ่งว่า

“เห็นจวนจวนบนเจ้าเขาสำมุข
พอลดคำน้ำขึ้นทั้งคลื่นกลาย

จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
ทั้งสามนายหน้าขึ้นก่อเลื่อมมา”

นอกจากนี้ “ศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอยเรือ” แห่งท้องทะเลบางแสนก็ขึ้นชื่อลือนามไม่แพ้กัน ถึงแม้ชื่อหลังนี้จะมีความเป็นท้องถิ่นเมื่อเทียบกับเจ้าแม่สามमुख แต่ความเคารพนับถือในความศักดิ์สิทธิ์ของท่านก็ไม่ธรรมดา อย่างเช่นกับกลุ่มชาวเรือแถบหาดวอนนภาศัพท์และหาดบางแสนเป็นอาทิ เจวี๊ดไม้กระดาน 3 แผ่น เขียนภาพเทพถืออาวุธในมือคู่สี่ศดใสมีชีวิตชีวา (เข้าใจว่าเขียนใหม่โดยอาจารย์ธานี สุวรรณช่วง เมื่อประมาณสิบกว่าปี) ศาลาเมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบทั้งปวงแล้วประเมินได้ว่าสร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับศาลเจ้าพ่อสาคร (ที่บางปะกงและปากซอยเสริมสันติ) และศาลเจ้าพ่อหลวงที่ท้ายซอยทิพย์สถาน กับทั้งชวนให้เชื่อได้ว่าเป็นศาลเทพารักษ์ในชุมชนชาวเลแห่งนี้

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นที่หนองมนคือ “ประเพณีก่อพระทรายวันไหล” การต่อประมง การทำโป๊ะ การไหว้เจ้า และการเผาข้าวหลามเป็นต้น กรณีวันไหลจุดเริ่มต้นแห่งใดไม่ทราบแน่ชัดแต่ที่หาดทรายที่บางแสนหรือหนองมนเดิมมีการสืบทอดเทศกาลวันน้ำไหลนี้มาแต่เก่าแก่มีชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมาก โดยมีการทำเรือเล็ก ๆ บรรจุน้ำที่นำมาทำบุญและปล่อยลงทะเล (ปัจจุบันไม่พบพิธีนี้)

ภาพที่ 120 ศาลเจ้าแม่สามมุขแห่งใหม่ฝั่งทิศเหนือสร้างตามแบบศิลปะจีน

1.4 ตำบลบางละมุง – ตำบลแหลมฉบัง อำเภอบางละมุง การศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีพบโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จากวัดท่ากระดาน วัดบางละมุง (วัดวาริ์ล้อมเดิม) วัดโบสถ์ร้าง วัดบางเศรษฐี และวัดสว่างฟ้าพุทธาราม และวิถีชีวิตการทำโป๊ะของชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับคำกลอนในนิราศฯ ที่เขียนถึงบริเวณนี้ว่า

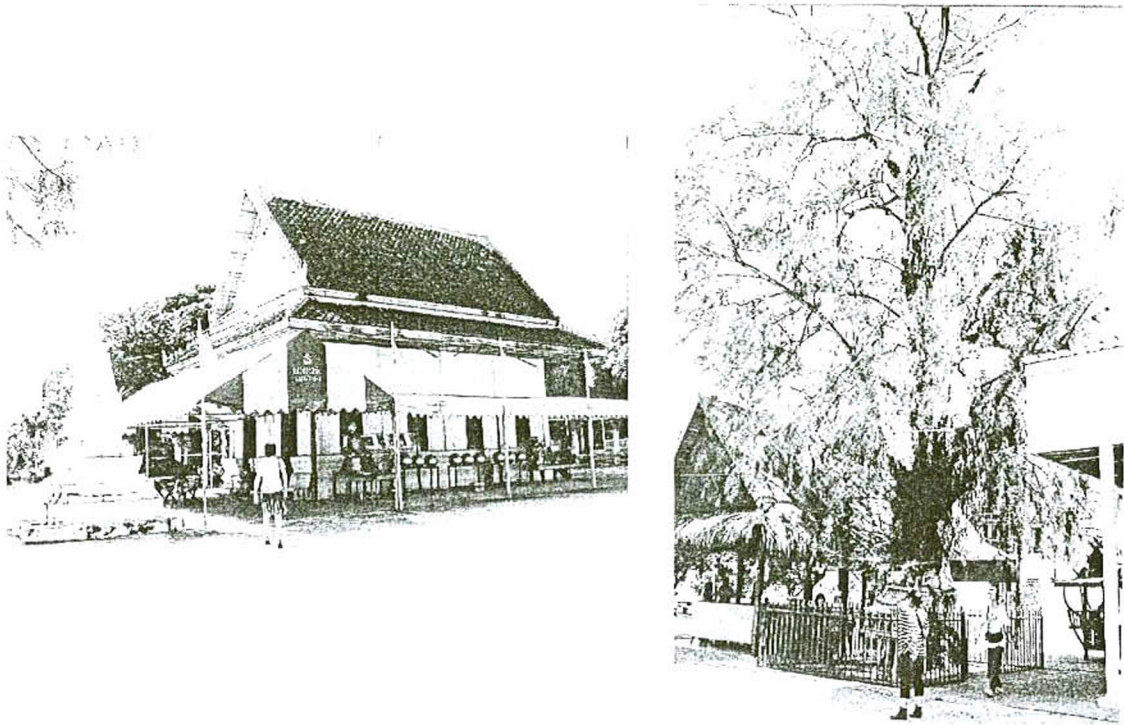
“เป็นประเทศเขตนิกมกรรมการ

มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา”

อีกทั้งบ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองชายทะเลแถบนี้ ซึ่งนอกจากมีวัดวาอารามอย่างหนาแน่น ยังมีคูคลองไหลผ่านในอาณาบริเวณเมืองเก่านี้หลายสาย สายสำคัญคือ “คลองบางละมุง” ที่ไหลผ่านทางด้านทิศใต้ของวัดและมีคลองสายย่อยไหลอ้อมตัววัดจนมีชื่อเรียกว่า “วัดวาริ์ล้อม” อีกชื่อหนึ่งตรงกับบทในนิราศที่เขียนไว้ว่า

“ถึงบางละมุงพบน้ำลำละหาน”

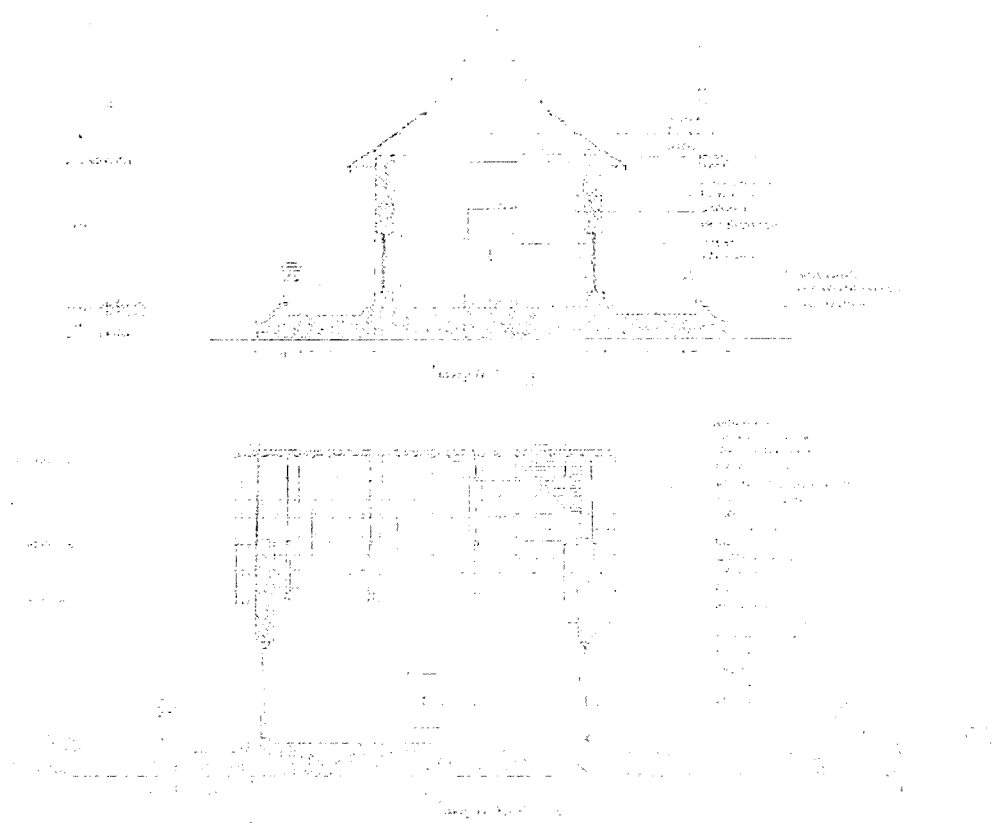
“เมืองบนเกาะชายทะเล” พิจารณาจากภูมิประเทศสิ่งแวดล้อมและตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานวัดอารามโดยทั่วไปในบริเวณบางละมุง จะพบว่าตั้งอยู่บนเกาะที่ทะเลและลำน้ำ ลำคลอง ล้อมรอบทั้งส่วนของด้านหน้า ด้านหลัง และด้านข้าง จากหลักฐานโบราณคดี ยืนยันถึงในอดีตชุมชนบริเวณบ้านบางละมุงและใกล้เคียง เคยมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นบ้านเป็นเมืองเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ใน

ภาพที่ 122 ต้นสนที่วัดบางละมุง (ขวา) พระอุโบสถหลังเดิมมีขนาดเล็กกระทัดรัด

“เขตโบราณสถานสมัยอยุธยาบนชายฝั่ง” จากการศึกษาพบว่าอาณาบริเวณสองฝากถนนสุขุมวิท (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) ตั้งแต่วัดท่ากระดาน ฝั่งทิศตะวันออกวัดบางละมุง วัดนางเสรษฐี วัดโบสถ์ร้าง และวัดสว่างฟ้าพุทธาราม เขตบ้านนาเกลือ ฝั่งทิศตะวันตก รวมถึงคู คลอง ลำน้ำและชายทะเลในพื้นที่โดยรอบของอาณาบริเวณทั้งหมด เป็นเขตโบราณสถานสมัยอยุธยาบนชายฝั่งที่สำคัญและโดดเด่นในภูมิภาคตะวันออกนี้ เหตุผลเพราะวิเคราะห์ถึงทรัพยากรทางโบราณคดีจากการศึกษาสำรวจพบองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเกี่ยวเนื่องในเขตพื้นที่ทั้งหมดต่างสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของบ้านเมืองและเขตโบราณสถานแถบนี้ทั้งสิ้น

ทั้งนี้หากประเมินคุณค่าและความสำคัญกับอาณาบริเวณเมืองบางละมุงเก่า ทั้งที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม คุณค่าทางเศรษฐกิจ และสภาพความแท้ดั้งเดิมของโบราณสถาน ที่ตั้งแถบบริเวณโดยรอบที่มีภูมิลักษณะอย่างสมบูรณ์แบบ เป็นเมืองชายทะเลสมัยอยุธยาที่ยังคงสภาพดั้งเดิมอยู่ ไม่ว่าจะเป็นฝั่งของพื้นที่ตั้ง ตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถาน แนวคูคลอง และชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกเป็นต้น การอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้อย่างเหมาะสมตามศักยภาพของทรัพยากรอย่างถูกต้องและสอดคล้องกันไป นอกจากช่วยรักษาสภาพของโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรอบแล้วยังนำไปสู่พัฒนาทางเศรษฐกิจในชุมชนบริเวณนี้อีกด้วย

ภาพที่ 123 การเขียนแบบโบสถ์เก่าวัดนางเสหรฐี เพื่อการอนุรักษ์โดยสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี
ที่มา : เทศบาลเมืองแหลมฉ้าง

ความดั้งเดิมของบางละมุงอีกประการที่สะท้อนผ่าน “การทำโป๊ะ” บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของบ้านบางละมุง จนมีชื่อชุมชนแถบนี้ว่า “บ้านโรงโป๊ะ” ด้วยมีการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการจับปลาแบบนี้อย่างช้านาน ดังคำกลอนบทหนึ่งว่า

“ในกระแสน้ำแล่นแต่โป๊ะลื้อม

ลงอวนอ้อมโอบสกัดเอาฉลาม”

ปัจจุบันการทำโป๊ะมีชาวประมงที่บ้านบางละมุงยังคงทำอยู่เช่นเดิม ถึงแม้จำนวนจะลดน้อยลงไปเนื่องจากจำนวนปลา และปัญหาจากการขยายโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard) ที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวเล และถิ่นที่อยู่ให้ต้องขยับขยายออกไป อย่างไรก็ตามการทำโป๊ะในภายหลังเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมาเริ่มไปขยายการทำโป๊ะอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ในบริเวณชายทะเลหน้าเขาสามมุขลงไปหาบางปลาสร้อยเพิ่มมากขึ้น พร้อมไปกับการกระชังเลี้ยงปลา สร้างงานเพื่อเฝ้าปลาพร้อมกันไป

ช่วงที่สอง เริ่มต้นจากตำบลสำนักสะท้อน อำเภอบ้านฉาง ไปจนถึงตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง วิเคราะห์ถึงศักยภาพคุณค่าและความสำคัญดังนี้

1. ระยอง – บ้านกร่ำ ในเขตตัวอำเภอมืองระยอง การศึกษาจากเขตรอยต่อระหว่างชลบุรีและระยองที่ทางใต้เรื่อยมาตามเส้นทางนิราศจนถึงบ้านกร่ำ ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง ระยองในเส้นทางช่วงแรกของระยองไม่พบหลักฐานทางโบราณคดี พบสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของพืชพันธุ์ไม้ และลูกหลง เดิม เช่นที่หน้าวัดชากลูกหญ้า พบเห็นต้นยางสูงโต และลำน้ำเก่าซึ่งจะไหลเฉพาะฤดูฝน คำนวณบพหนึ่งเขียนไว้ว่า

“ครูนึงถึงชะวากชากลูกหญ้า

ล้วนพญายางสูงโต

แต่ล้วนทากตะและรำลือไพร

ได้ใบไม้ยังงามกลางแปลง”

พื้นที่ได้รับการพัฒนาแปรสภาพเป็นป่ายุคลิธส ไร่มันสำปะหลัง โรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร วัดอารามที่สร้างขึ้นใหม่ในชั้นหลังไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีความสำคัญและคุณค่าตามแผนที่ที่กำหนดไว้ หลังจากพื้นที่ทับถมหรือทับมาปัจจุบันและเข้าสู่ระยอง จึงพบหลักฐานโบราณคดีเช่นที่วัดเก้ง วัดเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลระยองปัจจุบัน ดังคำนวณที่เขียนว่า

“พอสิ้นตรงบากรอกปากช่อง

ถึงระยองเหี้ยนเรือนคู่ไผ่”

ทั้งนี้หากวิเคราะห์ทรัพยากรทางโบราณคดีและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่บนเส้นทางนิราศระหว่างตัวเมืองระยอง ไปจนถึงบ้านกร่ำ อำเภอแกลงจะพบว่า

1.1 กลุ่มอารามตามคำนวณที่ปรากฏ ในนิราศเมืองแกลงขณะเมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านเข้าเมืองระยอง มีคำนวณหลายบท / ตอนได้เขียนถึงคำว่า อาวาสพิหาร อารามและกระฎืออยู่เป็นลำดับ เช่นที่บ้านเก่า มีคำนวณบทหนึ่งเขียนไว้ว่า

“จึงกรวดน้ำรำว่าต่ออาวาส

อันชายชาตินี้หนอไม่ขอเหิน”

หรืออีกบทหนึ่งว่า

“เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ

ด้วยน้ำใจเหมือนมินหม้อทรชน”

หรืออีกบทหนึ่งที่บ้านตะพงว่า

“ที่เคหาอารามงามระรื่น

ด้วยฟางพื้นพุ่มไม้ไพรระหง”

จากการวิเคราะห์ตามคำนวณและสถานที่ตามชื่อที่นามเมืองควบคู่กันไป ล้วนมีความเชื่อมโยงกับวัดอารามที่มีอยู่ในปัจจุบันได้แก่ วัดบ้านเก่า และวัดตะพงใน ที่มีอุโบสถเก่าสร้างขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนปลายโดยประมาณ กรณีวัดบ้านเก่ามีอายุย้อนขึ้นไปกว่านั้นเป็นต้น หรือเมื่อเดินทางถึงบ้านกร่ำ มีคำนวณเขียนไว้ว่า

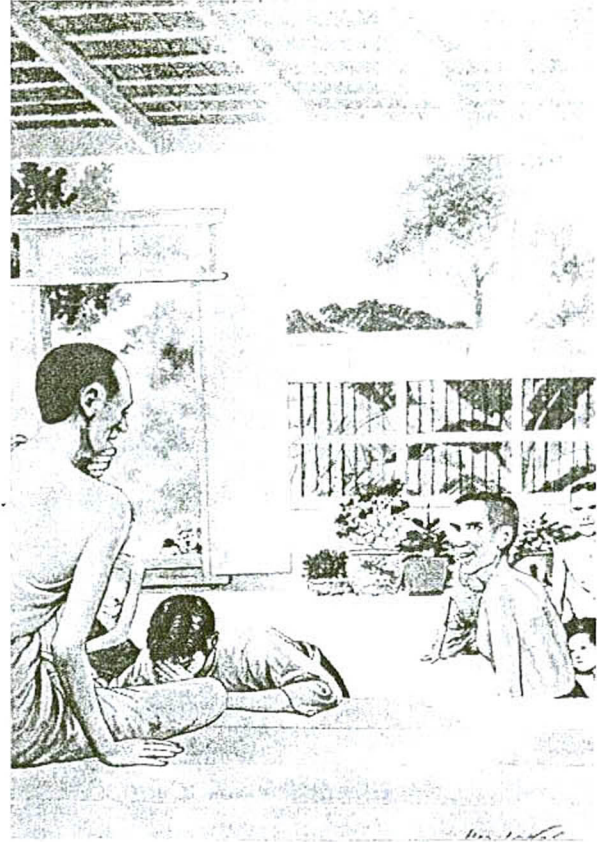
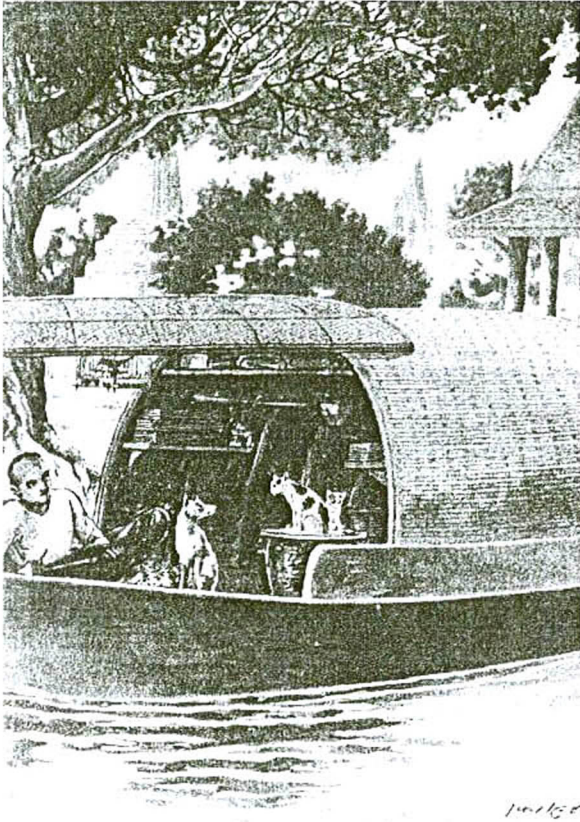
“ถึงหย่อมย่านบ้านกร่ำพลคำพลบ

ประสพพบเผ่าพงศ์พวงวงศา

ขึ้นกระฎือที่สถิตท่านบิดา

กลิ่นน้ำตาก็ไม่ฟังเผ่าพริ้งพราย”

คำกลอนบทนี้ กระฎี่หรือกุฎิหมายถึง ที่วัดป่ากร่ำ สถานที่จำพรรษาของบิดาสุนทรภู่จนได้สมณศักดิ์เป็นเจ้าอาวาสนามว่า “อรุณธรรมรังสี” ปัจจุบันวัดนี้ได้ย้ายไปสร้างใหม่ในบริเวณตรงข้ามอนุสาวรีย์สุนทรภู่ประมาณ 300 เมตร

ภาพที่ 124 สุนทรภู่ขึ้นกุฎิพบบิดาที่วัดป่ากร่ำ (ขวา) และขณะนั่งเรือท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ (ซ้าย)
เหม เวชกร เขียนภาพ

1.2 ย่านแห่งอัตลักษณ์ท้องถิ่น ในบริเวณพื้นที่บ้านดาขัน อำเภอบ้านค่าย บ้านนาตาขวัญ บ้านแลง และบ้านตะพง อำเภอเมืองระยอง ในย่านนี้พบหลักฐานโบราณคดีได้แก่ “อุโบสถ” มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นซึ่งแตกต่างไปจากอุโบสถในย่านอื่น ๆ เช่นที่ก่อสร้างอยู่บนพื้นทราย มีกำแพงแก้ว 4 ด้าน ก่ออิฐถือปูน อาคารทรงสูงด้านหลังจะตีบัน มีพะไลยื่นออกมาจากด้านหน้า และมีเสาและกำแพงเตี้ยรองรับ องค์ประกอบที่คู่ไปกับอุโบสถแบบนี้คือ มีหอไตรกลางน้ำตั้งอยู่กลางสระด้านหน้าอุโบสถและเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหน้าและด้านข้างอุโบสถทั้งนี้หากวิเคราะห์ถึงคุณค่าและความสำคัญประเมินได้ว่ากลุ่มอุโบสถเก่าภายในวัดทั้ง 4 แห่ง ต่างสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบโครงสร้างของอุโบสถของผืนปรางค์? และหอไตรกลางน้ำ ท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์ของเมืองระยองและภาคตะวันออกอย่างชัดเจน โดยมีการสร้างขึ้นแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาลงมา อย่างกรณีวัดบ้านเก่ามีคำกลอนในนิราศเขียนไว้ที่ผนังอุโบสถว่า “เดชะสัถย์ อธิฐานประจามแจ้ง ให้เสียงแสงเทวตจนตदनัย” คำกลอนตอนนี้น่าจะเขียนไว้ที่วิหารวัดบ้านเก่า

ศิลปะลักษณะแห่งท้องถิ่นนอกจากแฝงอยู่ที่อุโบสถ เจดีย์ หอไตรแล้ว พระประธานภายในอุโบสถเอง ก็ได้แสดงถึงคุณค่าและความโดดเด่นของพระพุทธรูปแบบท้องถิ่นที่สอดคล้องไปกับอุโบสถอย่างกลมกลืนกัน ได้แก่ พุทธลักษณะของพระพักตร์ ฝีมือเชิงช่างที่มีความดั้งเดิมเป็นแบบเฉพาะของท้องถิ่นเป็นต้น

ภาพที่ 125 ลายเส้นเจดีย์แบบท้องถิ่นระยอง

1.3 ศาลเจ้าอ่าวสมุทรสุดหาด เจ้ามแห่งท้องทะเลตอนล่างศาลที่เคารพนับถือของชาวเรือ หรือผู้มีอาชีพประมงมาแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวตอนที่เขียนไว้ว่า “ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่ สุดหาด เลียบถิลาขึ้นตามช่องที่ครองขวาง” ศาลเจ้าหลังนี้เป็นศาลแบบศิลาจีน ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ สุดหาดที่หมู่ 3 ตำบลแกลง ทั้งนี้หากวิเคราะห์ตัวศาลเจ้า ในความเป็นของแท้ดั้งเดิม คุณค่าความสำคัญอาจมีไม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับศาลเจ้าพ่อสาคร ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี และศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอยร่องเป็นอาทิ แต่ทว่าชื่อศาลเจ้า ที่ตั้ง และบริเวณโดยรอบของศาลตามที่กล่าวถึงในคำกลอนอันสะท้อนถึงสภาพเดิม ๆ ให้รับรู้ได้คือ คุณค่าและความสำคัญในอาณานิคมศาลเจ้าแห่งนี้

อีกทั้งรับรู้ได้ถึงความเชื่อมโยงของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงเวลาหนึ่ง สถานที่หนึ่ง ๆ บนเส้นทางนิราศฯ ได้แก่ อารักษ์มีศาลพระประแดง (ตั้งอยู่เชิงคันไทร) เจว็ด 3 แผ่น ที่ศาลหัวตะเข้ บางตะเคียน บางไม้เทพารักษ์ (หัวป่าบ้านระกาด) ศาลเจ้าที่บางมั่งกง (ริมแม่น้ำบางปะกง) เจ้าเขาสำนุก (สามมุก) ศาลเจ้า (ริมน้ำ) ที่บริเวณพัทธยา เป็นต้น หากพิจารณาแล้วจะเห็นถึงความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือโลก

เริ่มต้นตั้งแต่ผีสาวเทวดา นางไม้ และเจ้าพ่อเจ้าแม่ที่มีฤทธิ์เดชต่าง ๆ กันไป อย่างเช่น ศาลเจ้าพ่อสมุทร
ศุภหาค คือเจ้าผู้ดูแลท้องทะเล เช่นเดียวกับเจ้าพ่อสาคร เจ้าพ่อสุวรรณลอยร่อง เป็นต้น

1.4 อนุสรณ์สถานสามัญชนแห่งพ่อปู่ การศึกษาวิเคราะห์พื้นที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง
สถานที่ที่สุนทรภู่ได้เดินทางไปพบบิดาขณะจำพรรษาอยู่ที่วัดป่ากร่ำ (บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ปัจจุบัน)
หลักฐานทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และหรืออาคารบ้านเรือนที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับ
ช่วงเวลาดังกล่าว มีหลักฐานน้อย หลักฐานที่พบเช่นพระพุทธรูปขนาดเล็ก (บูชา) เครื่องเบญจรงค์ ฯลฯ
ต่างก็เป็นหลักฐานที่เคลื่อนย้ายได้ และโบราณสถานที่มีอายุเกิน 100 ปี จากการศึกษาสำรวจไม่พบ
หลักฐานปรากฏ มีเพียงอารามที่สร้างขึ้นในชั้นหลังที่ขาดคุณค่าและความสำคัญตามเหตุปัจจัยเท่าที่ควรจะ
เป็น

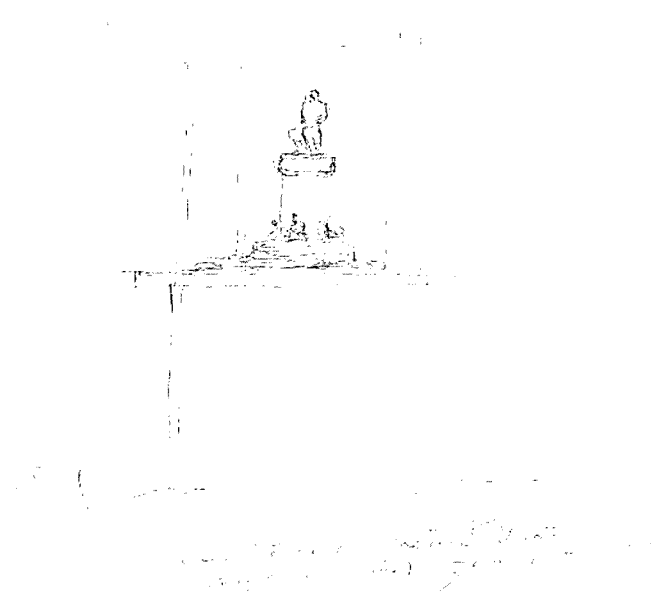
อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์ถึงหลักฐานทางศิลปวัตถุ และอาคารบ้านเรือนบริเวณบ้านกร่ำด้วย
ปัจจัยใหม่หลัง พ.ศ. 2475 ลงมา จะพบเห็นความรักความศรัทธาต่อพ่อปู่ (ชื่อนามที่ชาวบ้านกร่ำและ
ใกล้เคียงเรียกสุนทรภู่) ของชาวบ้าน ชาวเมืองระยองอย่างเหนียวแน่นจนนำไปสู่การทำโครงการก่อสร้าง
อนุสาวรีย์และสามัญชนขึ้นเป็นครั้งแรกในบริเวณวัดบ้านกร่ำเดิม แต่จะเป็นด้วยความคิดเห็นขัดแย้งกันของ
ผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับตำแหน่งที่ตั้งอนุสาวรีย์ว่าควรจะอยู่ที่ตัวจังหวัด อยู่ตรงสี่แยก และอยู่ที่หาด
แม่พิมพ์ จนในท้ายที่สุดทางจังหวัดจึงตัดสินใจเลือกวัดป่ากร่ำตามที่ฯพณฯ จอมพลป. พิบูลสงคราม ได้
วางศิลาฤกษ์ไว้เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2498 อนึ่งจากความคิดเห็นต่างกันระหว่างคณะผู้ดำเนินการสร้าง
อนุสาวรีย์จึงเกิดผลตามมาต่อต้านแบบอนุสาวรีย์ต่อมา

ภาพที่ 126 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ฝีมือศิลปิน พระศรี ออกแบบ ปัจจุบันตั้งอยู่ที่สวนสาธารณะเทศบาล
เมืองแกลง

1.4.1. มาตรฐานของต้นแบบ อนุสาวรีย์สุนทรภู่เดิมเริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2481 – 2513 ระยะเวลาถึง 32 ปี มีการจัดการที่ล้มลุกคลุกคลานมาตามลำดับ จนเมื่อนายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ สมาชิกสภาารายรัฐจังหวัดระยองได้เข้ามาช่วยผลักดัน เมื่อปี พ.ศ. 2498 การขับเคลื่อนจึงบังเกิดผลขึ้น แต่เนื่องจากมีปัญหาความขัดแย้งความคิดเห็นต่างกันมากอนุสาวรีย์ในขั้นต้นทางนายเสวตรได้ติดต่อให้ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบอนุสาวรีย์จำลอง¹⁰ และเชิญฯพณฯ จอมพลป. พิบูลสงคราม มาวางศิลาฤกษ์ไว้ตรงบริเวณวัดป่ากร่ำเดิม ในช่วงหลัง การก่อสร้างตามต้นแบบจำลองที่ออกแบบโดย อาจารย์ศิลป์เดิมจึงมีอันยุติไป และเกิดอนุสาวรีย์ 2 แบบ ณ สถานที่ 2 แห่ง ในเวลาต่อมาได้แก่

(1) แบบศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี¹¹ เป็นแบบที่ออกแบบไว้เดิมเพื่อก่อสร้าง ณ บริเวณ วัดป่ากร่ำ มีรูปปั้นสุนทรภู่เป็นหลัก พระอภัยมณี นางผีเสื้อสมุทร นางมัจฉาเป็นส่วนประกอบ โดยสุนทรภู่ นั่งทำท่าเขียนหนังสืออยู่บนแท่นสี่เหลี่ยม และมีภาพพระอภัยมณีกำลังเป่าปี่ ภาพนางมัจฉาทอดตัวอ่อนซ้อย และนางผีเสื้อสมุทรอยู่ใต้ภาพสุนทรภู่ มีขนาดสูงประมาณ 40 เซนติเมตร ต้นแบบจำลองเดิมเป็นปูนต่อมาจึงหล่อเป็นโลหะ และนำไปติดตั้งแสดงภายในศาลาไม้ ณ บริเวณที่ทำพิธีวางศิลาฤกษ์ ณ วัดป่ากร่ำเดิม ปัจจุบันแบบจำลองที่ออกแบบไว้ นำไปก่อสร้างเป็นอนุสาวรีย์ที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง

ภาพที่ 127 ลายเส้นแสดงอนุสาวรีย์จำลองที่วัดป่ากร่ำ อำเภอแกลง

(2) แบบสนั่น ทิลากร ช่างศิลป์เอกของกองหัตถศิลป์กรมศิลปากร เป็นลูกศิษย์รุ่นแรกของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี และมีคณะช่างปั้นหรือประติมากรช่วยสร้างอนุสาวรีย์ 4 คน ได้แก่ นายสุกิจ ลายเดช ปั้นรูปสุนทรภู่ นายสาโรช จารักษ์ ปั้นรูปนางเงือก ไกรสร ศรีสุวรรณ ปั้นพระอภัยมณี และนายชนะ เลหาหทัยกุล ปั้นรูป ผีเสื้อสมุทร ปัจจุบันคือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ บริเวณวัดปากน้ำคั่น

ความไม่ลงรอยกับทางวิชาการและความคิดเห็นที่แตกต่างของคณะผู้ดำเนินการสร้างอนุสาวรีย์ อาจเป็นอุทาหรณ์เตือนใจให้คนรุ่นหลังได้หันกลับมาทบทวนถึงที่แตกต่างทางออกที่เหมาะสมกับกรณีศึกษาแล้วนำไปเป็นเครื่องเตือนสติคนในการดำเนินการสิ่งต่าง ๆ ต่อไป โดยเฉพาะอาณาบริเวณตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลง ที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลสุนทรภู่ วิเคราะห์ถึงทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นที่มีคุณค่าความสำคัญและความเป็นของแท้ดั้งเดิม ในช่วงเวลาร่วมสมัยและหรือในชั้นหลังลงมามีจำนวนน้อยมาก เท่าที่สำรวจพบมีแค่ทรัพยากรแบบใหม่ ๆ เมื่อ 60-70 ปีมานี้ ดังนั้นวิธีการจัดการทรัพยากรจึงต้องอาศัยวิธีคิดแบบพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์เป็นการพัฒนาสร้างสรรค์มรดกใหม่บนพื้นที่ดั้งเดิมเป็นต้น

1.5 200 ปี ภูมิปัญญาสานเสื่อเมืองแกลง เมืองแกลงถือว่าเป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติการทอเสื่อมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา หลักฐานครั้งแรกในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าที่ว่า

“...เมืองมะแสก (เมืองพะแสคือเมืองแกลง) สิ่งของที่ต้อง
ส่งเป็นส่วยคือ ศิลปะปากบก และสิ่งของต่าง ๆ ต่อไปนี้
งาช้าง ฝาง กำมะถัน ดินปะสัว ผ้าขาว ผ้าแดง
เสื่อต่าง ๆ ไม้แดง ไม้ดำ”¹⁷

หรือคำกลอนในนิราศเมืองแกลง กลอนตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปผ่านกลาง	เห็นฝูงบางสานเสื่อนับเหลือใจ
แต่ปากพลอดเมืองถอดชุกชุก	จนมือหงิกอแงไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร	เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน”

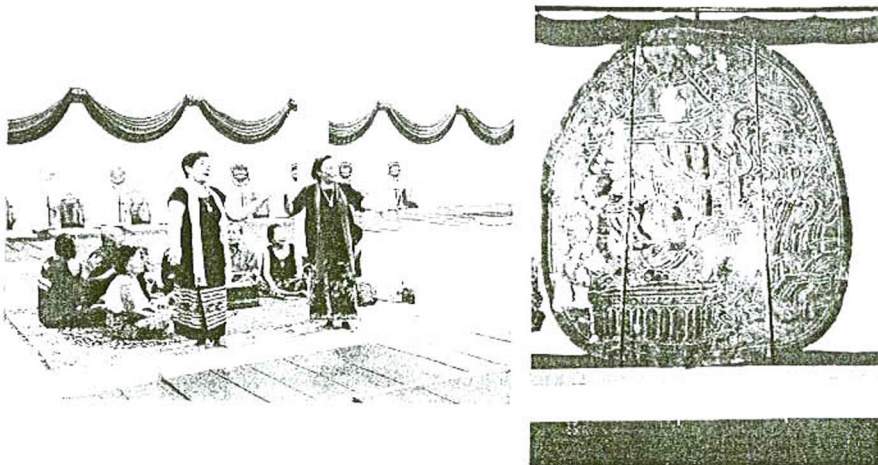
จากคำกลอนในนิราศหรือจากหลักฐานในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า การสานเสื่อมีอายุมากกว่า 200 ปีขึ้นไป โดยเฉพาะการทอเสื่อกก (กรุงเทพฯ เรียกเสื่อกระจูด) เป็นเสื่อห้อย เสื่อลอด หรือเป็นเสื่อสำหรับส่วยอาสนา ปัจจุบันการทอเสื่อมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ กันไป

ภาพที่ 128 การทอเสื่อหลังวัดท่าเรือ อำเภอเกล่ง

1.6 คุณค่าวัฒนธรรมท้องถิ่น มูลค่าสิ่งแวดล้อม ตำบลบ้านกร่ำ บ้านนาตาขวัญ ชะวีก และ บ้างแลง วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในพื้นที่พบมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าได้แก่ “ลำสวด” ที่ วัดป่ากร่ำ ที่ยังคงความเป็นของแท้ดั้งเดิมอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง น่าเสียดายคณะผู้เฒ่าผู้รื้อและผู้แสดงส่วนใหญ่มีอายุมากโดยเฉลี่ยประมาณ 50 ปี ขึ้นไป กรณีคณะผู้แสดงลำสวดรุ่นใหม่ มีอายุน้อย ส่วนใหญ่เป็น สาวรุ่น หน้าตาดี การเล่นและแสดงมีรูปแบบเปลี่ยนแปลงไปจากต้นแบบเดิมมาก มีการช่วยวนด้วยท่าทางการแสดง และเนื้อร้องแบบสองแง่สองง่าม มีการแอบแฝงธุรกิจในรูปแบบอื่น ๆ เช่นเดียวกับ “ทางเครื่องบาง เส่” ที่สัดหีบ

“หนังใหญ่” วัดบ้านดอน เป็นอีกการแสดงหนึ่งที่มีการสืบทอดไว้อย่างมั่นคงผ่านนักเรียน และ เยาวชนในเขตพื้นที่ โดยเฉพาะตัวชุดหนังใหญ่มีลวดลายแกะงดงามมาก ตามแบบฝีมือช่างหลวง พระครู ปัญญาวิมลิก (พู่ ขาวดอน) อดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านดอนลำดับที่ 6 (พ.ศ. 2487 – 2535) ให้ข้อมูลถึงหนัง ใหญ่ชุดนี้ว่า พระยาศรีสมุทรโภคชัยโชคชิตสงคราม (เกตุ ขมจิตดา) เจ้าเมืองคนแรกของจังหวัดระยอง (ไม่ปรากฏ พ.ศ.) ได้สั่งซื้อหนังชุดนี้ขณะแสดงอยู่ที่พัทลุงจำนวน 200 ตัวเพื่อนำมาเล่นในงานวัดเก่ง¹³ นอกจากนี้ยังมีหนังตะลุง การแทงหยวกและประเพณีอื่น ๆ อีกมาก

ภาพที่ 129 หนังใหญ่วัดบ้านดอน (ขวา) และการลำสวด (ซ้าย)

เช่นเดียวกับสิ่งแวดล้อมในบริเวณทิศตะวันตกของชายฝั่งทะเล บริเวณก้นอ่าวสงมถึงแหลมแม่พิมพ์ และทิศตะวันออกของเขตที่ชุ่มน้ำบึงสำนักใหญ่ มีอาณาบริเวณขนาด 3,871 ไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์น้ำจืดชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะต้นกก และต้นกระจุคสำหรับใช้ทอเสื่อ เช่นเดียวกับชาวฝั่งทะเล ชาวประมงได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำเค็มเป็นแหล่งหาปลา เพาะเลี้ยงหอย และอื่น ๆ ตามปากคลองชายฝั่ง วิธีเช่นนี้เมื่อ 200 ปี ที่ผ่านมาก็เป็นอย่างไร ปัจจุบันก็เป็นเช่นนั้นไม่เปลี่ยนแปลง เช่นที่ทำเรือเพล บ้านท่าเรือ เป็นต้น

ตารางที่ 4 การประเมินคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

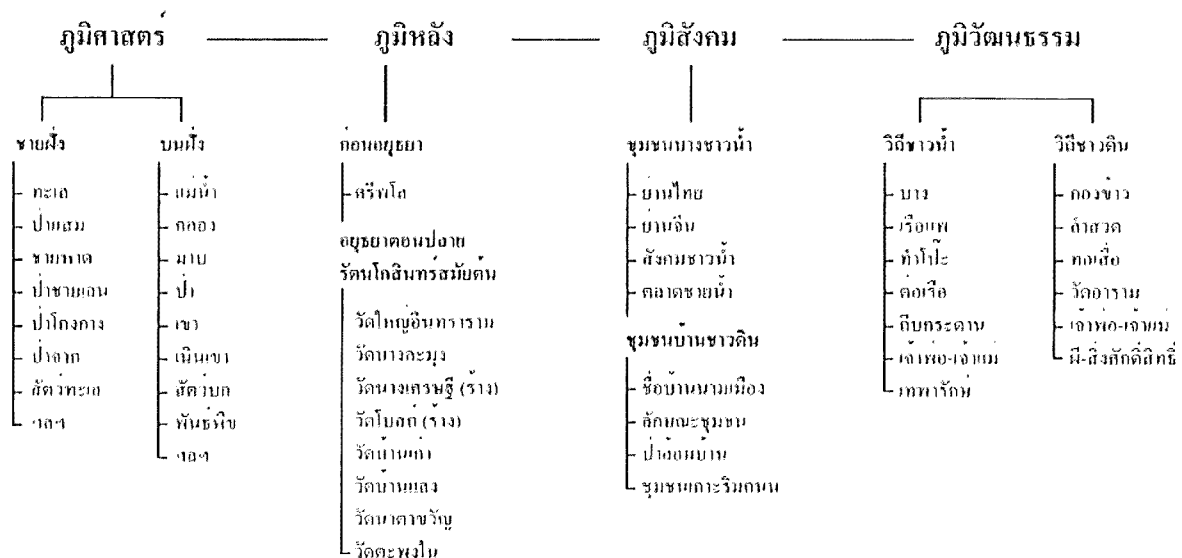
ชื่อแหล่ง ทรัพยากรทาง โบราณคดี ท้องถิ่น	คุณค่าทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม			คุณค่าความดั้งเดิม				คุณค่าทางสังคมเศรษฐกิจ				หมายเหตุ
	อัตลักษณ์ / พหุลักษณะ	ศิลปกรรม	วัฒนธรรม / สภาพที่เกี่ยวข้อง	ที่ตั้ง	บริเวณโดยรอบ	เทคนิคฝีมือช่าง	รูปแบบเดิม	เศรษฐกิจ	การใช้สอย	ข้อมูล / ศึกษาหาความรู้	สังคม	
จังหวัดชลบุรี												
1.บางปะกง	✓	-	-	✓	-	-	-	-	-	✓	✓	
2. บางปลา สร้อย	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	
3.บางพระ	-	✓		✓	✓		-	✓	✓	✓	✓	บริเวณวัดบางพระ
4.บางละมุง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	✓	
จังหวัดระยอง												
1.บ้านเก่า	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	บริเวณวัดบ้านเก่า
2. บ้านบะดา ขวัญ	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	บริเวณวัดบาตาขวัญ
3.บ้านแสง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	บริเวณวัดบ้านแสง
4.บ้านตะพง	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	-	✓	✓	บริเวณวัดตะพง
5.บ้านกร่ำ	✓	-	✓	-	-	-	-	✓	✓	✓	✓	สระใหญ่เป็นของ ชั้นหลัง

ดังนั้น วิเคราะห์น้ำหนักของคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศฯ จากตารางที่ 4 พบพื้นที่เกี่ยวเนื่องในจังหวัดชลบุรี 4 แห่ง และจังหวัดระยอง 5 แห่ง มีชื่อแหล่งชื่อบ้านนามเมืองสอดคล้องไปกับภูมิประเทศและตำแหน่งที่ตั้งได้แก่ “บาง” และ “บ้าน” พบทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศฯ บริเวณบางปลาสร้อย และบ้านแสงมีองค์ประกอบครบตามคุณค่า

ของแต่ละด้านมากที่สุด บางละมุง และบ้านนาตาขวัญมีลำดับรองลงมา และบ้านกร่ำมีลำดับน้อยที่สุด ว่างบอกถึงพลวัตรการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการสิ้นสภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน มีทรัพยากรใดมีคุณค่าด้านหนึ่งด้านใด (จากคุณค่า 3 ด้าน) นาน้อย และทรัพยากรนั้นจะมีคุณค่าต่อการนำมาสร้างต่อยอดให้เกิดคุณค่าใหม่ และซึ่งพัฒนาไปสู่มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้สอยได้มากน้อยเพียงไร

ทั้งนี้ ถ้าวิเคราะห์ถึงบริบทความเชื่อมโยงกับภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรมโดยภาพรวมจากการศึกษาสำรวจบนเส้นทางนิราศจะมองเห็นปัจจัยเกี่ยวข้องกันกับเส้นทางนี้อย่างมีความหมายในหลาย ๆ มิติ (แผนภูมิที่ 1)

แผนภูมิที่ 2 บริบทความเชื่อมโยงบนเส้นทางนิราศ

ความมั่งคั่งด้วยบริบทข้างต้นตามสภาพเดิม ๆ มีการสืบสานดูแลรักษาให้คงอยู่ตามคุณลักษณะของมรดกทางธรรมชาติ และทางวัฒนธรรมมาตามลำดับ จึงช่วยให้พื้นที่ในหลายบริเวณของชุมชนชาวบางและชาวบ้านดั้งเดิมยังคงคุณค่าในบริบทที่เกี่ยวข้องไว้ได้ เช่น ชุมชนบางปลาสร้อยบนสะพานดั้งเดิม ชุมชนชาวบางละมุงบนเกาะชายฝั่งทะเล ชุมชนบ้านแดง บ้านนาตาขวัญ และบ้านเก่าที่เกาะอยู่ริมถนนสายหลักของระยอง เป็นต้น

2. วิเคราะห์แบบสอบถามและสัมภาษณ์ วิเคราะห์ถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเส้นทางนิราศ เมืองแกลงความรู้เกี่ยวกับคุณค่า และความเข้าใจการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีจากแบบสอบถามและสัมภาษณ์พบว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับพอรู้ (3.45) (ตารางที่ 1) แสดงให้เห็นว่าผู้เกี่ยวข้องในความร่วมมือและประชาชนในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่องพอรู้เกี่ยวกับทรัพยากร

โบราณคดีท้องถิ่น ทั้งนี้หากพิจารณาถึงระดับความรู้เป็นรายชื่อแล้วพบว่า ข้อ 1 2 3 และ 8 มีระดับความรู้ “พอรู้” เท่านั้น โดยเฉพาะข้อที่ 2 ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นและวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง และข้อ 3 ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมีหลักฐานปรากฏบนเส้นทางนิราศ เป็นต้น ซึ่งแย้งกับตารางที่ 2 ระดับการเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับมาก สะท้อนให้เห็นถึงผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาก (4.25)

เพื่อนำไปพิจารณากับการสัมภาษณ์ตามหัวข้อที่เกี่ยวข้องแล้วจะพบว่า ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางนิราศเมืองแกลง และโบราณคดีเกี่ยวเนื่องส่วนใหญ่จะไม่ทราบวันแต่ผู้มีความชอบและสนใจเกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นจะมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง อาทิ ฐปกรณ โสจนะสุเทพ จันทราพราหมณ์ สมพล พงศ์ไทย เป็นต้น ยิ่งการเห็นคุณค่าของทรัพยากรและการพัฒนาจะมีแนวความคิดเห็นก่อนข้างสอดคล้องต้องกันมากเช่น เรื่องของความอนุรักษ์โดยมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในท้องถิ่น ที่เป็นเจ้าของมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรม ประการสำคัญจะทำให้ชาวบ้านที่แบ่งฝ่ายทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการอนุรักษ์พัฒนามองเห็นทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศได้อย่างไร ด้วยการให้ความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องและชัดเจนจนไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่ได้

กรณีประเด็นข้างต้น เจ้าอาวาสผู้เกี่ยวข้องของหลายวัดก็ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์เช่น วัดบ้านเก่า วัดปากรำ ซึ่งเป็นอำนาจหน้าที่โดยตรงที่พึงกระทำได้ด้วยกระบวนการต่าง ๆ ในเชิงการบริหารจัดการ แต่จะเป็นการเปิดความรับผิดชอบให้หน่วยงานอื่นเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือเทศบาลในเขตพื้นที่เป็นต้น ทั้งที่หน่วยงานเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้ และไม่มีบุคลากรที่เกี่ยวข้องช่วยเหลือโดยตรง

วิเคราะห์ถึงการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นพบว่า มีส่วนร่วมน้อย (2.37) (ตารางที่ 3) เนื่องจากปัจจัยและโอกาสไม่เอื้ออำนวย พร้อมไปกับมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวน้อย การจะให้เกิดผลควรจะต้องร่วมกันทำ ทำคนเดียวไม่สำเร็จต้องร่วมกันทั้งชุมชน ตั้งแต่ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคสังคม ที่เป็นเจ้าของมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรม เช่นเดียวกับระดับการมีส่วนร่วมการพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นพบว่า มีส่วนร่วมบ้าง (2.50) (ตารางที่ 4)

แสดงให้เห็นว่าผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบและประชาชนในเขตพื้นที่ผู้เกี่ยวเนื่องมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่นบ้าง เว้นแต่ข้อ 1 4 5 6 และ 7 ระดับการมีส่วนร่วม มีส่วนร่วมน้อย ยิ่งพิจารณาดตามข้อย่อยของตารางที่ 4 มีการวางแผนเพื่อการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนา และพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน ตามโจทย์ของเรื่องการวิจัยด้วยแล้ว มีระดับน้อย ทั้งนี้นอกจากการไม่เห็นคุณค่าในเบื้องต้นแล้ว การขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่บนเส้นทางนิราศก็เป็นปัจจัยเกี่ยวข้องอย่างสำคัญ สมพล พงศ์ไทย กล่าวว่าคนในพื้นที่ต้องเห็นคุณค่า และมีความรู้เกี่ยวกับ

ท้องถิ่นของคน กรณีบางปลาสร้อย มะขามหย่งสามารถเป็นเมืองวัฒนธรรมได้อย่างสบายเพราะเขตเมืองนั้นไม่โดนแล้ว คนไม่ลงทุนมันไปขยายที่อื่นคล้ายกับหาดใหญ่กับสงขลา ฉะนั้นต้องมาช่วยกันขีดเส้นว่าจะเก็บตรงไหน โดยเฉพาะการจัดพื้นที่บางส่วนต้องดูว่าจะโรมันปรากฏในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานชัดเจน ต้องคุยกันว่ามันเก็บไว้ได้ไหม ถ้าจะสนใจประวัติศาสตร์ชุมชนทางทะเลมากกว่าเพราะเมืองชลบุรีมีชื่อเสียงมากับชุมชนทางทะเลซึ่งเป็นเมืองน้ำเค็มเป็นเมืองอยู่ในทะเลจริง ๆ ¹⁴

กรณีผู้ไม่เห็นคุณค่าความสำคัญเช่นเจ้าอาวาสวัดบ้านเก่ากล่าวว่า ไม่มีความเข้าใจศิลปะตรงนี้ไม่ได้ศึกษา ไม่รู้เรื่องคุณแล้วไม่เข้าใจ ไม่อยากลงไปทำ เพราะไม่มีความจำเป็นต่อชีวิตของเรา การนำมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนเช่นการท่องเที่ยว มันไม่คุ้มกับการมาเที่ยว ที่อื่นเขาไม่ให้เราดูโน่นดูนี้ใช้เวลาอยู่เป็นชั่วโมงแต่มี 3 ชิ้น (อุโบสถ หอไตร และเจดีย์) แล้วไม่วิจิตรพิสดารที่ทุกคนต้องมาดู ถ้าเราจะบูมขนาดไหนมันก็ไม่เข้าขั้น มันไม่น่าสนใจมากนักถึงแม้จะเป็นของเก่า การพัฒนามองไม่เห็นไม่คิดว่าจะทำอะไรได้ ก็คุ้มน้อย ๆ เสียหายลง ๆ จนกว่าจะหมดสภาพถึงที่สุดต้องทิ้ง ¹⁵

ปัญหาน่าห่วงและอาจเป็นวิกฤตทางการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นก็คือ คนที่มีบทบาทและอำนาจหน้าที่กลับละเลยไม่สนใจในการเล่นบทบาทอย่างที่ควรจะเป็น มีการศึกษาเรียนรู้ ทำความเข้าใจต่อเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของตนและดำเนินการให้ทรัพยากรเหล่านั้นได้คงอยู่ และพัฒนาไปบนเส้นทางที่เหมาะสมไม่จำเป็นจะต้องหยุดและหรือการพัฒนาใหม่เป็นต้น เช่น การนำทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาเป็นทุนวัฒนธรรม (สร้างคุณค่า มูลค่า) เพื่อใช้พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งระดับการเทียบคุณค่าต่อเรื่องดังกล่าว (ในข้อที่ 5 และ 6 จากตารางที่ 2) มีมาก แต่แนวทางวิธีการพัฒนาอาจแตกต่างกันไป และส่วนใหญ่จะเป็นการพัฒนาขึ้นใหม่เนื่องจากพื้นที่ไม่มีของเก่า ขึ้นอยู่กับผู้เกี่ยวข้องเช่น เจ้าอาวาสบางคนทางเหนือก็จะนำศิลปะการก่อสร้างเรือนแบบทางเหนือมาปลูกสร้างที่วัดนาตาขวัญ จัดเทศกาลคล้ายประเพณีล้านนาเป็นต้น

สุเทพ จันทพรพราหมณ์ เห็นว่าพื้นที่ตำบลบ้านเก่า อำเภอแกลงไม่มีหลักฐานทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น หลักฐานส่วนมากถูกสร้างขึ้นเมื่อ 50 – 60 ปีมาแล้ว การพัฒนาพื้นที่บนเส้นทางนิราศฯ มีบางส่วนควรเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นใหม่เช่น สวนวรรณคดี เชื่อมต่อไปถึงทะเล มีความหมายถึงบรรยากาศแดนสุนทรภู่ ทุกอย่างถูกจัดการพัฒนาเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในอดีต นำพืชพันธุ์ไม้ในนิรสมาจัดวางตามผังเส้นทางให้เชื่อมโยงกัน จัดทำตัวสถาปัตยกรรมเป็นรูปหล่อเด็กสามารถปีนป่ายได้ เล่นสนุกในสวนวรรณคดี ได้เรียนรู้ได้ เหมือนแดนเบรมิดแห่งจินตนาการในวรรณคดีผู้คนเข้ามาในพื้นที่ได้ทั้งการท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ ภาษา วรรณคดี พร้อมกันไป ประการสำคัญพยายามให้ของใหม่ และของเก่า (ลำสวด เรือนเก่า) ได้บูรณากันให้มากที่สุด ¹⁶

ดังนั้น สังเคราะห์สาระคุณค่าและความสำคัญตามศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง ได้สรุปดังนี้

ช่วงแรก ในเขตจังหวัดชลบุรี ลักษณะของทรัพยากรทางโบราณคดีมีความเชื่อมโยงกับช่วงเวลาในนิรasmืองแกลง และก่อนหน้านั้นขึ้นไป มีอาณาเขตติดชายฝั่งทะเลกับพื้นที่ตั้ง ตั้งแต่ตอนบนของจังหวัด

แถบเมืองศรีพโลเดิมสมัยอยุธยาขึ้นไปถึงอุทอง ลงมาที่บางปลาสร้อยและบางละมุง เมื่อแต่สมัยอยุธยา บริเวณชายทะเล สะท้อนให้เห็นถึงอาคาร บ้านเรือน วัดอาราม ที่มีวิวัฒนาการบริเวณชายทะเลแถบ บางปลาสร้อยและมะขามหย่งฝั่งทิศตะวันตกของชุมชนชาวน้ำบนสะพานเดิมจนถึงชุมชนในซอยตามสภาพ ของบริบทใหม่ โดยมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเทพอารักษ์ เจ้าพ่อเจ้าแม่ในท้องถิ่นริมทะเลย่านนี้ ทั้งหมด รูปทรงของเจ็ดไม้ทั้งการแกะสลักและการวาดภาพพระนาคอย่างสวยงามภายในศาลเจ้าตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนปลายลงมา

เช่นเดียวกับฝั่งตะวันออก พื้นที่ตอนในัดชายทะเลขึ้นไปต่างก็เป็นพื้นที่ตั้งพระอารามหลวงสมัย อยุธยา คือ วัดใหญ่อินทารามมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรง และโดยอ้อม จำนวนมาก พร้อมไปกับมีมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต มีความเคลื่อนไหวตั้งแต่เดิมได้แก่ ตลาดท่าเกวียน ประเพณีวิ่งควาย เป็นต้น ขณะที่ฝั่งตะวันตกของชายทะเลแถบบางละมุง กรณีวัดสว่างฟ้าพุทธาราม (โบสถ์ เก่า) กับวัดโบสถ์ร้างและวัดบางเศรษฐีร้าง ซากโบราณสถานทั้งสองต่างมีความเป็นของแท้ดั้งเดิมและมีความโดดเด่นของที่ตั้งเมืองบนเกาะสมัยอยุธยาตอนปลายชายทะเล โดยมีองค์ประกอบทางวัฒนธรรม การทำไผ่ จับปลา และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติตามความที่ปรากฏในนิราศอย่างอุดมสมบูรณ์ และมี ประเพณีกองข้าว ประเพณีวันไหล เป็นแกนที่เกาะเกี่ยวหลอมรวมจิตใจ ความเชื่อ ของชุมชนชาวทะเล แถบนี้

ช่วงที่สอง ในเขตจังหวัดระยอง ลักษณะของทรัพยากรทางโบราณคดีมีความเชื่อมโยงกับช่วงเวลา ตามคำกลอนที่เขียนไว้ในนิราศของพื้นที่บริเวณวัดบ้านเก่า วัดนาตาขวัญ วัดบ้านแลง และวัดตะพง ของ เขตอำเภอบ้านค่ายและอำเภอมะเมือง ศิลปะลักษณะของอุโบสถ (อาราม อาวาส ในคำกลอน) เจดีย์และหอ ไตร ต่างสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอย่างโดดเด่น และมีคุณค่าทาง ศิลปวัฒนธรรมอย่างมากในย่านนี้ ขณะที่ฝั่งตะวันตกบริเวณชายทะเลแกลง หลักฐานเดิมที่ย้อนหลังไป ตามช่วงเวลาที่ร่วมสมัยกับนิราศฯ มีปรากฏผ่านศิลปวัตถุที่เคลื่อนที่ได้และมีขนาดเล็กเช่น พระเครื่องบูชา พระประธานเก่า ทั้งนี้ทำด้วยไม้และโลหะ และเครื่องเบญจรงค์เป็นต้น ส่วนโบราณสถานแบบมั่นคงถาวร และมีขนาดใหญ่ ปรากฏผ่าน “อนุสรณ์สถานสามัญชนแห่งพ่อปู่ “ครูทวี” ของโลกเมื่อ 60 ปีที่ผ่านมา บน 2 มาตรฐานของดินแบบ และ 2 กาลเวลาที่สร้างขึ้นของครู ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี และศิษย์ สนั่น ศิลากร อันสะท้อนให้เห็นถึง ความเห็นต่างทางศิลปะกับข้อยุติแบบที่ควรจะเป็นอย่างกระฉ่างชัดของ คณะผู้เกี่ยวข้องในการจัดสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ในครั้งนั้น

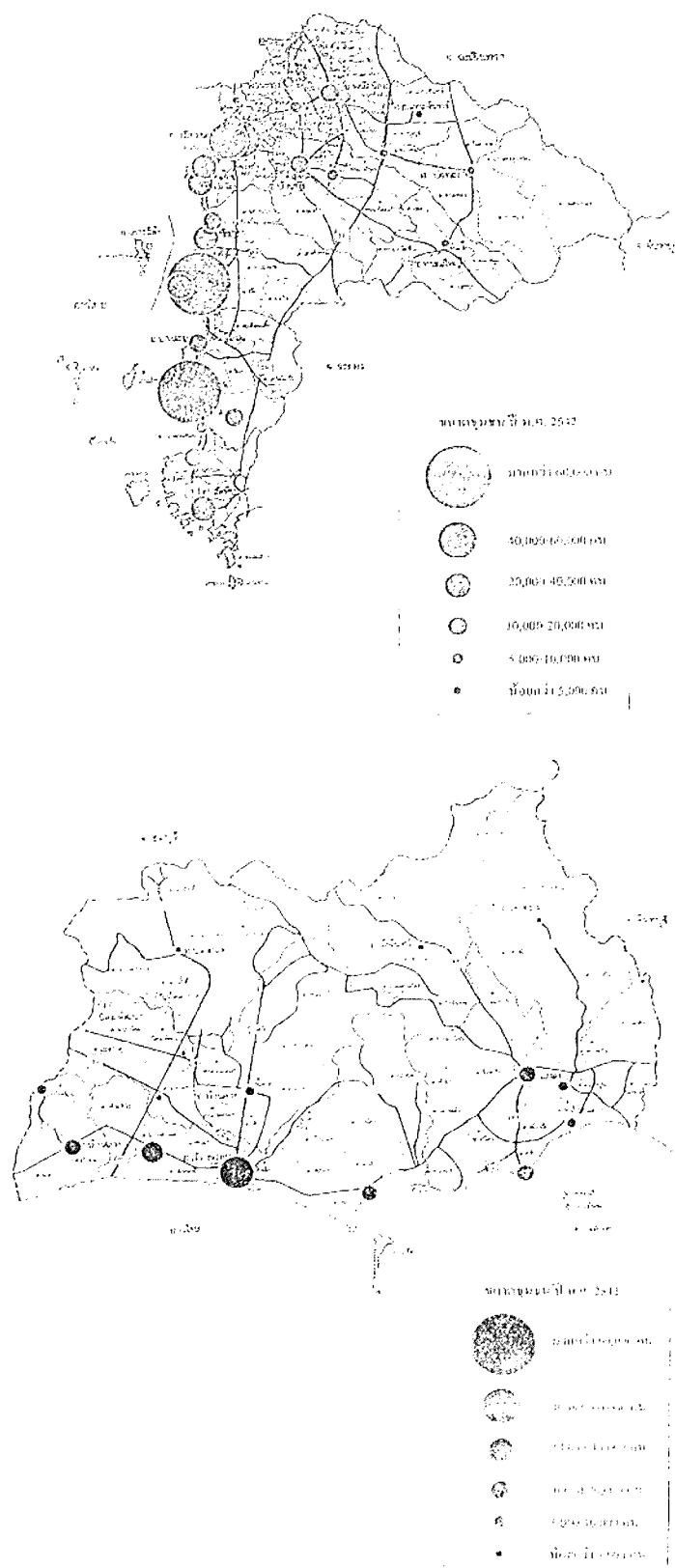
องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของการสานเสื่อและทอเสื่อ เป็นหลักฐานที่มีชีวิตและมีการสืบทอดใน พื้นที่ดั้งเดิมของบ้านแลงมา 200 ปี และยังคงพัฒนาสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากเสื่ออย่างต่อเนื่อง จากสมัย อยุธยาเป็น “เสื่อช่วย” ค่อยมาเป็น “เสื่อส่งออก” สร้างมูลค่าให้กับภูมิปัญญาชาวบ้านแกลงอย่างน่า ภาคภูมิใจ เช่นเดียวกับ คุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่น ๆ ที่หาได้ยากเช่น “ลำสวด” “หนังใหญ่” ที่ ต่างร้องลำเล่่นด้วยภาษาระยองพื้นถิ่นอย่างมีสีสัน

ภาพที่ 130 การทอเสื่อรูปแบบใหม่ตามสมัยนิยมที่เกลง

3. วิเคราะห์ภัยคุกคามและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง ภาคตะวันออกตอนล่างริมชายฝั่งทะเล ตั้งแต่จังหวัดชลบุรีลงไปถึงระยองหลังปี พ.ศ. 2475 ได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็น ไร่ นา ป่า หรือที่ว่างที่มีสภาพเป็นธรรมชาติให้กลายเป็นอาคารบ้านเรือน ถนน หรือสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่น ที่มีการใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น หนาแน่นด้วยกิจกรรม ผู้คน และขบวนการพาหนะมีการเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงมากกว่าในเขตจังหวัดอื่นของภูมิภาคเดียวกันเป็นสภาพความเป็นเมืองที่เป็นผลของการพัฒนา เมืองแตกต่างกันมากมาย โดยด้านหนึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่แออัดด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างที่มีขนาดทั้งสูง และ ใหญ่มีผู้คนขวักไขว่คับคั่งแทบตลอด 24 ชั่วโมง ซึ่งได้แก่เมืองพัทยา ทั้งนี้เมื่อพิจารณาสภาพความเป็น เมืองในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2544 รวมคนถึง 2,365 ล้านคน โดยเกือบครึ่งหนึ่ง (1,104 ล้านคน) อยู่ใน เขตจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง และจันทบุรี มีสัดส่วนเกือบเท่ากันคือ 22.57% และ 21.27% ตามลำดับ แต่ความหนาแน่นของจังหวัดระยองเป็น 2 เท่าของจังหวัดชลบุรีและจังหวัดตราดมีความหนาแน่นน้อย ที่สุด¹⁷

จำนวนประชากรดังกล่าวเมื่อมองในลักษณะของการตั้งถิ่นฐานแล้วปรากฏว่ามีประชากรกระจุกตัว กันอยู่เป็นแถบๆ ตามริมฝั่งทะเลตลอดความยาวของจังหวัดชลบุรีมากถึง 520,759 คน (ปี พ.ศ. 2544) หรือกว่า 48% ของประชากรทั้งจังหวัดชลบุรี ถัดจากพื้นที่นี้ไปก็เกาะตัวกันเป็นกระจุกอยู่ที่จังหวัดระยอง จันทบุรี และตราด บริเวณของการกระจุกตัวนี้มีฐานะเป็นเมือง ที่หนาแน่นด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างและ กิจกรรมต่างชนิดซึ่งทางราชการกำหนดเป็นเทศบาลระดับต่าง ๆ¹⁸ (ภาพที่ 131) ทั้งนี้ความหนาแน่นและ การขยายตัวเป็นเมืองยังไม่รวมถึงเขตอุตสาหกรรมในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกของจังหวัดชลบุรีและ ระยองที่เริ่มพัฒนาตามโครงการ “Eastern Seaboard” มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 อีกจำนวนมาก

ภาพที่ 131 แสดงตำแหน่งเขตชุมชนที่มีความหนาแน่นในเขตจังหวัดชลบุรีและระยอง
ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาภาคตะวันออก 2543.

วิเคราะห์ถึงเขตพื้นที่การพัฒนา การขยายตัวและความหนาแน่นจะพบว่าพื้นที่ทับซ้อนกัน เส้นทางนิราศเมืองแกลง และเส้นทางเดินทัพของพระเจ้าตากสินในหลายบริเวณเช่นที่ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอมือฉ่อง อำเภอเมืองระยอง ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี หรือตำบลตาขัน ตำบลทับมา อำเภอเมืองระยอง เป็นต้น กรณีเมืองระยองมีเขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้านฉางและมาบตาพุด และชลบุรีมีเขตนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบังเป็นต้น ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการพัฒนาพื้นที่ดิน การขายที่ดินให้คนต่างชาติและอื่น ๆ อีกมาก ภัยคุกคามข้างต้นมีผลต่อการรุกคืบเขตโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมให้เปลี่ยนแปลงไปเช่นที่บางปลาสร้อยและมะขามหย่งของจังหวัดชลบุรีมีการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนบดบังโบราณสถาน ศาลหลักเมือง ศาลาพิงธรรม พระอุโบสถพระวิหารวัดใหญ่อินทาราม หรือมีการปรับพื้นที่เขตป่าชายเลน ทำเรือประมงชายฝั่ง สะพานปลา เพื่อสร้างถนนเลียบริมชายทะเลด้านหน้าเมืองชลบุรีเป็นต้น เช่นเดียวกับที่บริเวณวัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรษฐี ของตำบลบางละมุง มีชุมชนรายรอบโบราณสถานได้รุกคืบเข้าไปอยู่อาศัยและปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ บดบังเขตพื้นที่ทางโบราณคดีมากจนทำให้เกิดทัศนอุจาดขึ้นโดยทั่วไป

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิรศและทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในแต่ละแห่ง มีปัจจัยหลายประการที่จะช่วยให้การจัดการวิถีการอนุรักษ์ (พัฒนา) เป็นผลสัมฤทธิ์ขึ้น เป็นต้นว่าประการแรก คือ พระดำริพระเทพรัตนราชสุภาสยามบรมราชกุมารี เกี่ยวกับ “ตามรอยสุนทรภู่” ที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวต่าง ๆ มากมาย หรือการชะลอตัวของความเจริญการขยายตัวของตัวเมืองชลบุรี (ตำบลบางปลาสร้อย ตำบลมะขามหย่ง และตำบลบ้านโหนดฯ) เกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้าง ธุรกิจ การค้าและการท่องเที่ยว ผู้เกี่ยวข้องและผู้นำท้องถิ่นเริ่มหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม ทรัพยากรโบราณคดีเพิ่มมากขึ้นโดยจะบริหารจัดการให้ออกมาในรูปแบบเมืองวัฒนธรรม หรือการรวมตัวของผู้นำชุมชนชาวบ้านผู้สนใจทางศิลปะและวัฒนธรรม ในรูปของสภาวัฒนธรรมอำเภอ ตำบล และหมู่บ้านเพื่อช่วยกันปกป้องรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เช่นที่สภาวัฒนธรรมตำบลบ้านฉาง อำเภอมือฉ่อง ได้เข้ามาช่วยการอนุรักษ์ฟื้นฟู พัฒนาพระอุโบสถ (เก่า) หอไตรกลางน้ำ พระปรารักษ์ ของวัดบ้านฉางให้คงสภาพเดิมและใช้งานได้ ชุมชนบ้านบางละมุงและโรงเรียนบ้านบางละมุงได้ร่วมมือกันจัดทำโครงการอนุรักษ์วัดนางเสรษฐี (พระอุโบสถเก่า) ที่สร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยร่วมมือกับกรมศิลปากร เทศบาลแหลมฉบังและบริษัทเอกชนหลายแห่งเป็นต้น

4. แนวทางการจัดการอนุรักษ์ (พัฒนา) ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น การกำหนดแนวทางการจัดการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นจะดำเนินการจนก่อให้เกิดผลการขับเคลื่อนในพื้นที่ ชุมชน หรือท้องถิ่นได้มากนักน้อยเพียงไรนั้น จะขึ้นอยู่กับข้อ 1 3 ที่ผ่านมาเป็นปฐม จนรู้ธรรมชาติ โครงสร้าง คุณค่า พลวัตวัฒนธรรม และ ปัจจัยจากภัยคุกคามหรือแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทั้งนี้หากวิเคราะห์และสังเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย (จุดแข็ง จุดอ่อน) ของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามศักยภาพของตัวทรัพยากรเอง ตามการประเมินคุณค่ามาตามลำดับ (ตารางที่ 4) และตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยจะพบว่า ตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียง (ตำบล

มะขามหย่งและตำบลบ้านโคก) ตำบลบางละมุง วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรษฐี (ร้าง) วัดบางละมุงหรือวัดวาริ์ล้อมเดิม และบริเวณใกล้เคียงของจังหวัดชลบุรี ตำบลบ้านแลง (วัดบ้านแลง) ตำบลบ้านเก่า (วัดบ้านเก่า) และตำบลนาตาขวัญ (วัดนาตาขวัญ) ของจังหวัดระยองมีศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีมาก โดยเฉพาะบางปลาสร้อย บางละมุง และบ้านเก่า มีภัยคุกคามอันเกิดจากการพัฒนาพื้นที่ของเมือง เขตอุตสาหกรรมและผู้ปกครองวัดอย่างมาก (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 วิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น

พื้นที่และ ทรัพยากร ทางโบราณคดี	สอดคล้อง วัตถุประสงค์			คุณค่า			จุดเด่น / จุดแข็ง			สภาพแวดล้อม			ภัยคุกคาม		
	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย
จังหวัดชลบุรี															
1.ตำบลบางปะกง (วัดกงคาราม)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-
2.ตำบลบางปลา สร้อยและใกล้เคียง	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	✓	-
3.ตำบลบางพระ วัดบางพระ และใกล้เคียง	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	-	✓
4.ตำบลบางละมุง (วัดโบสถ์ร้าง) วัดนางเสรษฐี (ร้าง) วัดบางละมุง และใกล้เคียง	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-
จังหวัดระยอง															
1.ตำบลคานัน (วัดบ้านเก่า)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-
2.ตำบลนาตาขวัญ (วัดนาตาขวัญ)	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	✓	-	-	-	-	✓
3.ตำบลบ้านแลง (วัดบ้านแลง)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	-	✓
4.ตำบลบ้านตะพง (วัดตะพงใบ)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-
5. ตำบลบ้านกร่ำ วัดปากไร่และ ใกล้เคียง	-	-	✓	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	✓	-

การจะจัดการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นให้เกิดผล (output) ตามคุณลักษณะ ศิลปลักษณะ หรือศักยภาพของทรัพยากรฯ ได้อย่างแท้จริง พร้อมไปกับการสร้างความพึงพอใจต่อชุมชนท้องถิ่น (outcome) ได้นั้น นอกจากวิเคราะห์ถึงศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น (ดูตารางที่ 5) มาโดยลำดับแล้ว วิธีการจัดการทรัพยากรฯตามวงจรการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (ดูแผนภูมิที่ 1) ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันไม่ว่าจะเป็น “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา” หรือ “การพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” แบบใดแบบหนึ่งหรือหลายแบบบูรณาการกัน เพื่อให้วิธีการจัดการเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพและก่อประโยชน์สูงสุด ดังนั้นการพิจารณาวิธีการอนุรักษ์จึงต้องคำนึงถึงศักยภาพของทรัพยากรแต่ละแห่งพร้อมกันไปว่าควรจะใช้วิธีการบนฐานแบบใด

ในขั้นต้นจากการศึกษาวิเคราะห์ถึงการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นมีวิธีการจัดการทรัพยากรได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีศักยภาพคุณค่าตามตารางที่ 5 มากน้อยเพียงไร และมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมเกื้อกูลต่อทรัพยากรอย่างไรเป็นต้น ตัวอย่างจากองค์ประกอบทั้งสองจะนำมาซึ่งข้อสรุปของวิธีการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องกันไป ทั้งนี้หากพิจารณาจากตารางที่ 6 จะพบถึงทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในเขตจังหวัดชลบุรี ต้องได้รับการอนุรักษ์มากถึง 30 แหล่ง จังหวัดระยอง 13 แหล่ง และในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศของตำบลบ้านกร่ำ และตำบลบ้านแกลง ต้องได้รับการสร้างสรรค์การดัดแปลงต่อยอดหรือการพัฒนาให้มีมิติทางศิลปวัฒนธรรมใหม่ ๆ (ตารางที่ 6)

พิจารณาวิเคราะห์ในมิติของแหล่ง (ชื่อ) ในวิธีการจัดการของแต่ละแหล่งให้ลงลึกลงไปพบว่าพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อย และมะขามหย่งของจังหวัดชลบุรีบริเวณฝั่งตะวันออกและตะวันตกของถนนวชิรปราการมีทรัพยากรเกี่ยวเนื่องบนเส้นทางนิราศหลายแหล่งอาทิ เช่น วัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง วัดสวนตาล และคลองบางปลาสร้อย โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณที่เรียกว่า “ท้ายบ้าน” ซึ่งเป็นย่านไทยมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้น ทรัพยากรทางโบราณคดีต้องได้รับการอนุรักษ์บนวิธีการที่ถูกต้อง (ตารางที่ 6) เช่นเดียวกับชุมชนตามชอยต่าง ๆ ของฝั่งทิศตะวันตกตั้งแต่บริเวณชอยจีจามารกขึ้นไปทางเหนือถึงบริเวณชอยเสริมสันติ ก็ควรมีการอนุรักษ์ พื้นฟู ทำนุบำรุงรักษาย่านเรือนศาลเจ้า ให้คงสภาพเท่าที่กระทำได้และพัฒนาพื้นที่บางแห่งเช่น บ้านเลขที่ 496 หมู่บ้านเลขที่ 640 ม (นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย) ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนชาวน้ำ (ชาวเล) ดังเดิมเป็นต้น

[illegible]

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด	
4.1 เจว็ด	✓								สร้างในรุ่นหลังศาลเจ้า พ่อหลักเมือง
5. วัดคันสาม									
5.1 อุโบสถ				✓					
5.2 จิตรกรรมฝาผนัง	✓								
6. ศาลากลางจังหวัด	✓			✓					
7. ศาลจังหวัดหลังเก่า	✓			✓					
8. วัดสวนศาล									
8.1 พระประธาน				✓					
9. บ้านกูรีรักบี้ดี		✓		✓				✓	พัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ มีโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เกี่ยวเนื่องมาก
10. ซอยพืชมารค (สะพานขาว)									
10.1 บ้านเลขที่ 181/11	✓	✓	✓	✓				✓	
10.2 บ้านเลขที่ 182/1ข		✓	✓	✓				✓	
10.3 บ้านเลขที่ 185ข		✓	✓						

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การคัดแปลงต่อยอด	
ตำบลชะอำมหาย									
1. ซอยท่าเรือพลี (สะพานศาลเจ้า)									
1.1 ศาลเจ้าเอกเทียน	✓							✓	การพัฒนาพื้นที่โดยรอบ
1.2 ศาลเจ้าที่ตีเป ปือแก้ว ซึ่งปักเค้า เขี่ยปือเจ็งซัง	✓							✓	การพัฒนาพื้นที่โดยรอบ
1.3 บ้านเลขที่ 462ญ		✓							
1.4 บ้านเลขที่ 463		✓							
1.5 บ้านเลขที่ 469ญ	✓		✓						อายุ 100 ปีขึ้นไป
2. ซอยเสริมสันติ (สะพานหลวง)									
2.1 บ้านเลขที่ 639/ล									อายุ 100 ปี บ้านข้าพวงสุข
2.2 บ้านเลขที่ 696ล								✓	เรือนไม้ 2 ชั้นขนาดใหญ่มี สภาพสมบูรณ์ริมชายทะเล
2.3 บ้านเลขที่ 640ล	✓	✓	✓						✓ ได้รับการอนุรักษ์ไว้เรือน อยู่อาศัยและเรือนประกอบ อาชีพเดิมไว้เป็นอย่างดี ควรได้รับการพัฒนานเป็น ศูนย์การเรียนรู้

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น									หมายเหตุ
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด	การพัฒนา	
ตำบลแสนสุข										
1. วัดศาลด้อม										
1.1 อุโบสถ	✓									
1.2 จิตรกรรมฝาผนัง	✓									อุโบสถและภาพเขียนได้รับ การขึ้นทะเบียนจากกรม ศิลปากร
2. บ้านแม่สามมุม (เดิม)	✓	✓		✓					✓	มีการพัฒนาพื้นที่โดยรอบ ให้มีความโดดเด่น
ตำบลบางพระ										
1. มณฑปพระพุทธบาท บางพระ	✓									
ตำบลศรีราชา										
1. โรงพยาบาลสมเด็จพระ นาง ศรีราชา										
1.1 เรือนโบสถ์	✓									
1.2 ศาลพระพันวัสสา	✓									อาคารอนุรักษ์ของ สภาเทศบาลไทยเป็น อาคารอนุรักษ์ดีเด่น พ.ศ. 2544 – 2545
1.3 เรือนไขกั้น		✓								
ตำบลบางละมุง-บ้านนา เกลือ										
1. วัดท่ากระดาน										
1.1 เจดีย์บรรจุอัฐิ ทหารไทย - จีน		✓		✓						
1.2 แดงพระพิมพ์ไม้	✓									
2. วัดบางละมุง										
2.1 พระอุโบสถเก่า	✓			✓	✓					

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด	
3. วัดโบสถ์ (ร้าง)	✓			✓					พัฒนาพื้นที่โดยรอบมีการ รื้อกำแพงของชาวบ้านมา ประชิดอุโบสถเก่า
4. วัดนางสาว (ร้าง)									
4.1 พระอุโบสถ	✓	✓							ได้งบประมาณอนุรักษ์จาก ท้องถิ่น ควรพัฒนาด้วยการ เปิดพื้นที่ด้านข้างอุโบสถให้ มองเห็นจากภายนอก
4.2 พระประธาน	✓								
5. วัดสว่างฟ้าพุทธาราม									
5.1 พระอุโบสถเก่า	✓								อายุประมาณ 200 ปี จาก ข้อมูลของทางวัด ควร พัฒนาพื้นที่โดยรอบให้ กลมกลืนกับพระอุโบสถ
5.2 พระประธาน ภายในอุโบสถเก่า	✓								
จังหวัดระยอง									
ตำบลตาขัน									
1. วัดบ้านเก่า									
พระอุโบสถเก่า	✓	✓		✓		✓			ควรดำเนินการอนุรักษ์ด้วย ประเด็นสำคัญคือการดูแล จากทางวัดปล่อยให้อุโบสถ สภาพตามกาลเวลา

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น									หมายเหตุ
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทํานุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด	การพัฒนา	
1.2 พระเจดีย์เก่า	✓	✓		✓						ควรสร้างแบบจำลองให้ มองเห็นสภาพเดิมของเจดีย์
1.3 หอไตรกลางน้ำ	✓	✓		✓						
1.4 พระพุทธรูปไม้ แกะสลัก										
ตำบลนาตาขวัญ										
1. วัดนาตาขวัญ										
1.1 พระอุโบสถเก่า	✓	✓								
1.2 เจดีย์เก่า	✓	✓								เจดีย์เก่าพระอุโบสถนิยมสร้าง กับหลายวัดเช่น วัดตะพง ใน
1.3 พระประธาน ภายในอุโบสถเก่า	✓	✓								
ตำบลบ้านเหลง										
1. วัดบ้านเหลง										
1.1 พระอุโบสถเก่า	✓									
1.2 พระปรางค์	✓									มีเพียงแห่งเดียวของระยอง
1.3 หอไตรกลางน้ำ	✓	✓				✓				
1.4 พระประธานใน พระอุโบสถเก่า	✓	✓								
ตำบลตะพง										
1. วัดตะพงใน										
1.1 พระอุโบสถเก่า	✓	✓	✓						✓	ขาดการดูแลจากทางวัด ควรมีการพัฒนาพื้นที่ โดยรอบพระอุโบสถ

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ	
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด		การพัฒนา
ตำบลบ้านแก่ง										
1. ศาลเจ้าอ่าวสมุทร (ศาลเจ้าปู่โค๊ะ)	✓	✓					✓	✓	✓	พื้นที่โดยรอบสามารถ พัฒนา สร้างสรรค์ให้ สอดคล้องกับวรรณคดี เรื่องพระอภัยมณีได้
2. ชุมชนสวนส้มกลาง	✓							✓	✓	
ตำบลบ้านกร่ำ										
1. อนุสาวรีย์สุนทรภู่				✓			✓	✓	✓	มีอายุประมาณ 51 ปี พื้นที่ โดยรอบและกลุ่มอนุสาวรีย์ ควรได้รับการพัฒนาให้ เหมาะสมกับท้องถิ่น
2. วัดป่ากร่ำ						✓		✓	✓	วัดป่ากร่ำเป็นวัดที่สร้างขึ้น ใหม่สถานที่เดิมอยู่บริเวณ อนุสาวรีย์สุนทรภู่

หมายเหตุ : การจัดการทรัพยากรคำนึงถึงโบราณสถานโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป
รวมถึงบริบทเกี่ยวข้องกับทางศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้น ชุมชนชาวฝั่งทะเลตามถนนและซอยต่าง ๆ เริ่มต้นตั้งแต่ลาดวิถี ศรีบุญยัติ รัฐผดุง
ขึ้นไปทางเหนือจนจรดเสริมสันติ บริเวณแถบนี้มีบ้านเรือนและอาคารแบบดั้งเดิมที่สะท้อนถึง “ชุมชน
ชาวน้ำ (เล)” ที่อาศัยอยู่บนสะพานมาแต่ดั้งเดิมมีลักษณะของโครงสร้างตัวบ้านและยกพื้นสูง เสาสูงเพื่อให้
พื้นระดับน้ำทะเลหลังคาเรือนทรงจั่ว ฝาเรือนมีแบบฝาสำหรับวัด ฝาปะกน และฝาเกล็ด เป็นต้น
นอกจากนั้นมีเรือนอาคารแบบตะวันตกในช่วงหลัง พ.ศ. 2450 ลงมา ซึ่งมีหลังคาแบบทรงมนิลา และทรง
ปั้นหยาสอดคล้องกัน

ซอยที่สามารก (สะพานยาวเดิม) ท่าเรือพลี (สะพานศาลเจ้าเดิม) และเสริมสันติ (สะพานหลวง
เดิม) มีบ้านเรือนแบบดั้งเดิมมาก และหลายหลังสมควรได้รับการอนุรักษ์ตามศักยภาพของทรัพยากรทาง
โบราณคดีเหล่านั้น พร้อม ๆ ไปกับบริบทที่เกี่ยวข้องโดยยังรักษาสีแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่นป่าชาย

เลน คูคลอง และถึงแก่อ้อมทางวัฒนธรรม เช่น วิธีการทำประมง ความเชื่อประเพณีกองข้าว วังควาย ฯลฯ พร้อมกันไป เช่นเดียวกับพื้นที่ตำบลบางละมุงและใกล้เคียง มีโบราณสถานดั้งเดิมสมัยอยุธยาตอนปลายลงมา (ดูภาพที่ 6) สภาพของอุโบสถมีโครงสร้างและรูปลักษณะที่มีความสมบูรณ์ และบริบทแวดล้อมยังคงสภาพเดิม ๆ อยู่มากไม่ว่าจะเป็นป่าชายเลน คลอง การทำโป๊ะ เป็นต้น พื้นที่ตรงที่ต้องได้รับการอนุรักษ์และดูแลอย่างเร่งด่วน เนื่องจากเป็นพื้นที่เขตติดต่อกับนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบังที่มีโครงการจะขยายพื้นที่ลงมาทางใต้เพิ่มขึ้น ก็ต้องมีการพัฒนาพื้นที่โดยรอบแหล่งโบราณคดีให้สภาพเรียบร้อยสวยงาม

กรณีจังหวัดระยอง พื้นที่บนเส้นทางนิราศที่มีความสำคัญสมควรได้รับการอนุรักษ์อย่างเร่งด่วน ได้แก่ วัดบ้านเก่า (อุโบสถเก่า เจดีย์เก่า หอไตรเก่า) วัดนาตาขวัญ (อุโบสถเก่า) วัดบ้านแดง (อุโบสถเก่า พระปรางค์ หอไตรเก่า) วัดตะพงใน (อุโบสถเก่า) และศาลเจ้าปู่ไต้ก๋ง (ศาลเจ้าอ่าวสมุทร) ทรัพยากรฯ ในกรณีของพระอุโบสถเก่าของจังหวัดระยองมีรูปแบบโครงสร้างของอาคารแสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นแถบนี้เด่นชัดไม่ว่าจะเป็นตัวอาคาร หลังคา และชายคา (พะไล) ที่ลาดต่ำลงมาทางด้านหน้าพระอุโบสถเป็นต้น เช่นเดียวกับชุมชนसानเสือ ทอเสื่อกระจูด เสื่อกกบริเวณท่าเรือแกลง และใกล้เคียงต้องได้รับการอนุรักษ์รูปแบบและกรรมวิธีการทอเสื่อดั้งเดิม และการดัดแปลงต่อยอดพัฒนาการทอเสื่อของที่นี่ได้คงรูปทรงร่าง มีความเจริญรุ่งเรืองไปตามกาลสมัย หากถามว่า “แนวทางการจัดการอนุรักษ์ - พัฒนาควรทำอย่างไร” ให้สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรฯ การเริ่มต้นการดำเนินการมีข้อเสนอแนะดังนี้

ประการแรก ควรศึกษาทำความเข้าใจธรรมชาติ โครงสร้าง พลวัตวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น

ประการที่สอง วิเคราะห์ถึงคุณค่าของทรัพยากรฯ คุณค่าความแท้ดั้งเดิมและคุณค่าทางสังคม เศรษฐกิจ

ประการที่สาม สรรหาอุปายหรือกลวิธีเพื่อการอนุรักษ์ หรือพัฒนาสร้างสรรค์เพื่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้เหมาะสมแก่พื้นที่โดยยึดวิธีการจัดการที่เรียกว่า “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา และการพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” (แผนภูมิที่ 3)

ประการที่สี่ สร้างความร่วมมือกับชุมชนให้ถึงพร้อมด้วยอุปายหรือยุทธวิธีที่ดีในการอนุรักษ์ พัฒนาไปสู่แนวทางการอารยะเกิดคุณค่าและมูลค่าอย่างผสมกลมกลืน

เชิงอรรถ

¹ คู่มือหมายเหตุสามดวง

² ศาลเจ้าแม่ทับทิมหมู่ที่ 1 ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เจวัดเดิมเป็นไม้ลอม มาติดอยู่ที่คลองด้านหน้า (ปัจจุบันไม่มี) ชาวจีนได้อัญเชิญมาไว้บูชา แล้วอธิษฐานขอให้ เกิดโชคกลางแล้วได้ผลจึงสร้างศาลไม้ไว้เป็นที่ตั้งเจวัด ต่อมามีการพัฒนาเจวัดใหม่จากรูป แกะสลักบนแผ่นไม้กระดานแบน ๆ มาเป็นรูปปั้นหล่อโลหะแบบลอยตัว โดยให้ช่างจาก กรุงเทพฯเป็นผู้ออกแบบและปั้นรูปเจ้าแม่ฯ เช่น ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

³ คูพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำนุนาค) สำนักพิมพ์ต้นฉบับ. กรุงเทพฯ พ.ศ. 2547. (หน้า 190)

⁴ ตัวเมืองบางปลาสร้อยเดิมสันนิษฐานว่ามีอาณาเขตครอบคลุมตั้งแต่ศรีพโลลงไปจนถึงอ่างศิลา พิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในบริเวณทั้งสอง

⁵ วัดอ่างศิลาเดิมชื่อเดิมว่า “วัดอ่างหิน” แบ่งออกเป็น 2 วัด คือวัดอ่างหินนอก และวัดอ่างหินใน ต่อมาพระสังฆราชและแนะนำให้รวมทั้ง 2 วัดเข้าด้วยกัน และเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “วัดอ่างศิลา”

⁶ เอกสาร บป.1/2 ระยะทางเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีและที่ต่าง ๆ รศ 95 (พ.ศ. 2419) หน้า 208.

⁷ กรมศิลปากร. (2483). ชลบุรีภาคต้น. หน้า 6.

⁸ การตั้งศาลเจ้าของชาวจีนในอาณานิคมไทยหมายถึงการได้ตั้งหลักปักฐานมั่นคงในพื้นที่ชุมชน แลบนั่นบ่งบอกถึงความเป็มาและช่วงเวลาของการตั้งหลักแหล่ง

⁹ สมพล พงศ์ไทย. แผลสาแหรก. หน้า 60.

¹⁰ แบบจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่เมื่อศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ออกแบบจำลองด้วยโลหะ ขนาดความสูง 40 เซนติเมตร ได้นำไปตั้งไว้ภายในศาลาเรือนไม้บริเวณวัดปากน้ำ บริเวณที่กระทำพิธีวางศิลาฤกษ์ เพื่อเป็นตัวอย่างให้ประชาชนในพื้นที่ได้เห็น ต่อมา พ.ศ. 2510 จึงเกิดมีการพัฒนาแบบอนุสาวรีย์ใหม่ โดยมีนายสนั่น ศิลากร ศิษย์รุ่นแรกของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบแบบจำลองเดิมภายในศาลา ได้ถูกเคลื่อนย้ายไปไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ด้านหลังบริเวณ และปัจจุบันไม่ทราบว่าแบบจำลอง เดิมที่ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรีออกแบบไว้เดิมใครเป็นผู้เก็บรักษา

¹¹ มีคำถามว่าทำไมไม่สร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ตามแบบศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ทั้งที่ได้มีการวางศิลาฤกษ์ไปแล้วโดย ฯพณฯจอมพลป. พิบูลสงคราม ณ วัดปากน้ำเดิมทำไมต้อง ออกแบบใหม่โดยสนั่น ศิลากร และลูกศิษย์ อะไรคือประเด็นปัญหา

¹² คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงเจ็ด ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. (2515).
สำนักพิมพ์คลังวิทยา

¹³ หนังสือวัดบ้านดอน. (2549). หน้า 33.

¹⁴ สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553

¹⁵ พระครูสมุรพจน์อุทัย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553

¹⁶ สุเทพ จันทระพรหมณ์ สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553

¹⁷ คู่มือการดำเนินงานและแนวโน้มนโยบายพัฒนาภาคตะวันออก. หน้า 5 – 27 และ 5 – 42.

¹⁸ แหล่งเดิม.